

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/06/makk-gabor-mit-tanitsunk-utikalauz-az-europai-birodalmak-tortenetehez-03-01-02/>

Makk Gábor

Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy a középiskolás tanulók és a történelem iránt érdeklődők számára egyaránt felvázolja mind az egykori, mind a meglévő európai integrációkat. Ennek keretében általános ismeretanyagot közöl az integrálódó Európa és a globalizálódó világ Magyarországot érintő olyan formai megvalósulásáról, mint az Európai Unió. További céljai közé tartozik, hogy a történelmi összefüggések kidomborításával és a nemzeti keretek között megrekedő történelmi tudat kiszélesítésével az integrációkhoz vezető úton, mint egy történelmi folyamaton keresztül kalauzolja az olvasót. Anélkül, hogy a hagyományos, kronologikusan felépített tananyag létjogosultságát megkérdőjelezné, alternatívát nyújt arra vonatkozóan is, hogy a kronológiai rendszerben működő hazai történelemtanulás és –tanítás mellett hogyan festhetne egy tankönyvi fejezet tematikus, európai dimenziójú megközelítésben tálalva.

Bevezetés

Amennyire egy tanulmány rövidege lehetővé teszi, ez az egységesített Európa (páneurópai) szemléletű történelmi áttekintés az alábbi tanítási célkitűzések mentén próbálja meg felvázolni Európa egységesülését (integrálódását):

- A legtöbb tudományos munka Európa integrálódásának tárgyalását a XX. századtól indítja, ez a tanulmány azt is szeretné hangsúlyozni, hogy az egységesülés folyamatának gyökerei sokkal régebbi korok mélységeiből táplálkoznak.
- A középiskolás tanulók számára az egységesülés folyamatát a szakirodalmakhoz képest igyekszik tálalhatóbb formában megjeleníteni. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a tudományos szakkifejezéseket (terminus technikusokat) magyar megfelelőjük után az első említéskor zárójelben feltünteti. Az elsősorban pedagógusoknak szóló tudományos bevezető után a következő II. fejezetben fejt ki részletesebben az európai integrációk történetét.
- Az integráció kialakulásának politikátörténeti információit összetett, több tudományterületet érintő (interdiszciplináris) folyamatként ábrázolja. A politikátörténettel összefonódott gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat is megvilágítja.
- A történelmi események szorosabb összefűzésével a tárgyalt témát átláthatóbbá teszi (transzparencia).
- A történelmi összefüggések előtérbe helyezésével, az adatszerű információk nem feltétlenül háttérbe szorításával az ok-okozati viszonyokat hangsúlyozza (kauzalitás).

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

- A felbukkanó történelmi problémákat több szempontból közelíti meg (multiperspektivizmus).
- Az esetleges tudományos felvetésekről vallott ellentétes nézeteket egyidejűleg próbálja érvényesíteni (kontroverzitás).
- Az európai integráció mellett a világméretű globalizációra is kitékint, a kontinensen zajló egységesedési folyamatba esetenként bekapcsolódó többi földrész helyzetét is szem előtt tartja.
- A nemzetállami összetartó erőt hangsúlyozó nemzetközponitú történelemszemléletet európai kiterjedésűvé szélesíti. Az Európa dimenziójú történelemtanulás és –tanítás anélkül kínál egy szélesebb perspektívát, hogy akár hazánk, akár a többi kontinens történelmét háttérbe szorítaná. Arra próbálja meg felhívni a figyelmet, hogy bármelyik állam, így az európai nemzetállamok történetét is a különböző kontinenseken és társadalmakban élő emberiség közös történetén keresztül lehet igazán megérteni. Az „eurotörténelem” azt is megpróbálja érzékeltetni, hogy minden emberi közösségnek szüksége van a jelenbeli összetartozás és a közös múlt érzetére.¹
- Hangsúlyozza a téma időszerűségét Magyarország az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez (ENSZ, 1955. december 14.), a Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF, 1982. május 6.), a Világbankhoz (IBRD, 1982. június 24.) az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez (NATO, 1999. március 12.), illetve az Európai Unióhoz (EU, 2004. május 1.) történő csatlakozásának említésével.
- A szakirodalom szerint a történelemdidaktika elsősorban két kérdéssel foglalkozik: *Mit tanítsunk? Hogyan tanítsunk?* Ez a tanulmány a pedagógiai hagyományokkal szakítva, az integrálódási folyamatot tematikus megközelítésben tárgyalva, az előbbi kérdésre nyújt alternatív választ, míg az építkező (konstruktív) pedagógiai módszerek az utóbbira.

Ennek az írásnak nem az a célja, hogy a csoportmunkának, portfólió- és projekt módszernek, a tematikus, illetve a szinkron megközelítési módnak a kizárólagos használatára szólítson fel. Inkább arra próbál buzdítani, hogy a tanulási folyamatok résztvevői szakítva a hagyományos pedagógiai módszerek (frontális előadás) és megközelítések (kronologikus tanterv) egyeduralmával, a megújult társadalmi igényeket leginkább kiszolgáló módszertani egyensúlyra és a tantervi megközelítési módok kombinációjára törekedjenek!²

I. Miként változtak a társadalmi igények és az ezekhez igazodni kívánó Nemzeti alaptanterv célkitűzései?

A XX. század második felében végbemenő információs- és médiaforradalom következtében az utóbbi két évtizedben olyannyira átértékelődött a tudás fogalma, hogy a legtöbb országban legalább akkora hangsúllyal hirdették az információkat feldolgozó készségek (kompetenciák) elsajátítására való törekvést, mint a lexikális tudás iránti érdeklődést. A kognitív forradalom hatására felismerték, hogy a tudományok fejlődésével és a tudományos eredmények gyorsabb elérhetőségével (internet hozzáférés, könyvkiadás) az információk egyre gyorsabb ütemben bővülnek, a különböző korok pedig más-más nézőpontból dolgozzák fel azokat. Ennek következtében a mérleg nyelve egyre inkább az információkat feldolgozó kompetenciák felé billent. A tananyag tartalmát tekintve a globalizáció hatására kitégultak az egyes nemzetek látóterei. Az 1990-es évek folyamán a nyugat-európai tantervekben és tankönyvekben az európai nemzetállamok politikátörténete helyett a különböző kontinenseken és társadalmakban élő emberiség közös története került a tanítás középpontjába.³

Az Európai Unió felé történő közeledés eredményeképpen a kitűzött célok közé a magyar Nemzeti alaptantervbe (NAT) is beépültek az Európai Unió által javasolt kulcskompetenciák és európai műveltségkép. Ahhoz, hogy ezek a célkitűzések

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

eredményesebben megvalósulhassanak, olyan új típusú tanulási folyamatra van szükség, amelyben központi helyre a tanulók tevékenysége, önálló tanulási és cselekvési kompetenciájuk kialakítása kerül. Mivel a múlt eseményeinek puszta magyarázata háttérbe szorult, a történelem tanulása és tanítása mind a módszerekben, mind a tartalmakban megváltozott.⁴ A nagyobb hatékonyság érdekében az osztálytermi gyakorlatban a hagyományos frontális előadás mellett helyenként hazánkban is megjelentek az építkező (konstruktivista) pedagógiai⁵ módszerek (csoportmunka, portfólió– és a projektmódszer). Nyugat-Európában (pl. Anglia, Németország) az időrendben felépített (kronologikus) tanterveket meghaladva elterjedtek a témakörök szerint rendezett (tematikus), illetve az egy időben történő párhuzamokat alapul vevő (szinkron) megközelítésűek.

Miért érdemes a módszertani egyensúlyra és tantervi megközelítési módok kombinációjára törekedni?

Anélkül, hogy ez a tanulmány a hagyományos, időrendben felépített tananyag létjogosultságát megkérdőjelezné, a témakörök szerint rendezett bemutatást népszerűsíti. A tematikus megközelítési mód esetében a tananyag szerkezetét nem az egymást követő történelmi korszakok teljes bemutatása adja, hanem egy-egy kiválasztott téma átfogó tárgyalása. Kiemelve az európai integrációk történetét, mint egy különböző korokon és nemzeteken átívelő témát, ez az írás az egységes Európa megértéséhez szükséges lexikális információkat összegyűjti és a történelmi összefüggések mentén összefűzi. A tanulási folyamat résztvevőinek körében a tematikus megközelítésű tananyagok elsajátítása során a történelmi összefüggések élesebben ki tudnak rajzolódni, mint az egyes országok politikatörténetét elkülönülten feldolgozó, merev kronologikus keretben. Anélkül, hogy a tanulóknak egy adott korszak teljességével kellene birkózniuk, a kisebb történelmi témák feldolgozása lehetővé teszi, hogy a történelem egészét jobban átláthassák. A jelenkori problémákból való kiindulás lehetőséget kínál a személyesség, az illetékeség érzésére, a személyes tapasztalatok bevonására is, ami nagymértékben fejlesztheti a konkrét események és az általános történelmi folyamatok összekapcsolásának készségét.⁶ A globalizáció korának megváltozott társadalmi-gazdasági-információs viszonyai közepette egyre inkább szükségessé vált a térrel kapcsolatos ismeretek tematikus megfogalmazása.⁷ A tematikus megközelítési mód alkalmazása és a kronologikus történelemoktatás természetesen teljes egészében nem helyettesíthetik egymást. Ahogyan az általánosabb történelmi folyamatok tanulmányozása nélkül a kisebb témák története sem értelmezhető, úgy a szűkebb témakörök körbejárását a korszakok totalitásának tárgyalása sem helyettesítheti. A legkedvezőbb tanulási feltételeket minden bizonnyal a tantervi megközelítési módok (kronologikus, tematikus, szinkron) valamiféle ötvözése és a tananyagok elsajátítását segítő módszerek (frontális előadás, csoportmunka, portfólió– és a projektmódszer) kombinációja biztosítja.

Miért aktuális az Európai Unió és más integrációk történetének tanítása?

Napjaink legfőbb globális kihívásaira nyújtott válaszok többségét csupán világméretű összefogással lehetne megvalósítani. Egy nagyobb kontinentális szerveződés is több problémát tudna hatékonyabban kezelni, ha a társadalmak érdekeit képviselné. A globalizáció nyomán fellépő ökológiai krízist, az energia-, gazdasági- és pénzügyi válságot, a tömeges munkanélküliséget és elszegényedést, az Afrikából és Ázsiából érkező migrációs nyomást, a kisebbségek beilleszkedési (integrációs) problémáit a nemzetállamok külön-külön nehezen tudják legyőzni. A folyamatosan bővülő és mélyülő európai integráció nagy hatással van az emberek hétköznapi életére, miközben az Európai Unióról szerzett tudásukkal nincs összhangban. Az uniós polgárok a közösségi intézményeket távolinak érzik, a döntéshozatalukba minimális beleszólással rendelkeznek, kevésbé vannak tisztában azzal, hogy az őket képviselő európai szervek milyen kérdésekkel foglalkoznak.

Az Európai Unió minden a regionális szerveződés terén, ennek azonban hatalmas ára van: az integráció „melléktermékeként” jelentkező folyamatok átláthatatlansága, a

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

demokratikus számonkérhetőség hiánya (demokratikus deficit), illetve a polgárok tudatlansága.⁸ Ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk az Európai Unióhoz, feltétlenül meg kell ismernünk nyílt és rejtett céljait, szövevényes történetét, alapvető működését és globális problémáit. Egy jó célok által vezérelt, erős és egységes Európa megszületésében nemcsak az államközi együttműködések feltételei elengedhetetlenek, hanem olyan európai polgárokra is szükség van, akik a kontinens jövőjét Európa történelmének ismeretében teljes felelősségű és cselekvő résztvevőként képesek formálni.⁹

II. Miért lényeges a birodalmaknak, mint a különböző korok integrációinak a története?

Földünk bizonyos területei az idők során eltérő mértékben fejlődtek. Mind a különböző kontinenseken, mind az egyes földrészekben belül a technológiai fejlődés és a gazdasági növekedés más-más ütemben zajlott. Ezt a változást kiváltó egyre dinamikusabb fejlődést a történelem során az egyes politikai egységek eltérő sikerrel lovagolták meg, így a múlt felelevenítésével különböző államok és birodalmak folyamatos felemelkedésének és hanyatlásának lehetünk szemtanúi.¹⁰ Egyesek szerint az egész történelem birodalmak vagy gyarmatok történetéről szól.¹¹ A történelmi impériumok a nemzetállamok kialakulásának teret engedve felbomlottak, mára pedig gazdasági, pénzügyi, kulturális hatalmak szerveződtek. Az egyre inkább egységesülő, terjeszkedő és nemzetek feletti multinacionális vállalatok, pénzügyi intézetek, médiabirodalmak hasonlóképpen befolyásolják mindennapi életünket, mint a történelmi impériumok elődeinkét. *„Lehet, hogy egy új világbirodalom – egy gazdasági, kulturális vagy médiabirodalom, esetleg politikai birodalom – polgáraivá válnak. Lehet, hogy barbárok, kitzasztottak vagy menekültek lesznek, akik hiába kopogtatnak a birodalom kapuján. ... Ahhoz, hogy megértsék, mindez mit jelent, valamennyire meg kell ismerniük a múlt világbirodalmainak történetét.”*¹² Napjaink megértéséhez elengedhetetlen tehát feltérképeznünk a birodalmak felemelkedésének és hanyatlásának véget nem érő folyamatát.

Mivel egy-egy birodalom terjeszkedése során a földrészek közötti határok sok esetben eltolódtak, a kontinenseket mind földrajzi, mind történelmi értelemben nehéz egymástól elhatárolni. A 45 független államból összetevődő Európa az öt földrész egyikének a neve, azonban földrajzi szempontból csupán Ázsia nyugati félszigete. Kizárólag történelmi szerepe miatt tekintik önálló kontinensnek.¹³ Az ázsiai Oroszország és Törökország területének kisebbik része nyúlik át kontinensünkre, mégis európai országokként tartjuk számon őket. Európa felsőbbrendűsége, nemzeti előítélete többek között abban is megnyilvánul, hogy a kontinens önmagát tekintve viszonyítási alapnak a döntően Délnyugat Ázsiában fekvő vidéket Közel-Keletnek, míg a főként Délkelet Ázsiában lévő területeket Távol-Keletnek nevezi.

A nyugat-európai államok az elmúlt fél évezredben az egész világon rendelkeztek gyarmati területekkel. Az Amerikai Egyesült Államok függetlenségének kivívása előtt az angol gyarmatbirodalom része volt. Az euroatlanti meggyőződésű történészek az Egyesült Államokat észak-amerikai fekvése ellenére az európai gyarmattartó országok „mellékhatásának” tekintik.¹⁴ A gyarmattartó Nyugat hatalma csúcspontján a világ szárazföldjeinek több mint 80 százalékát és gyakorlatilag valamennyi óceánt uralta. A fennhatósága alá tartozott területeken akarva vagy akaratlanul elterjesztette technikai, gazdasági, társadalmi és kulturális vívmányait. Az ázsiai birodalmakat megelőzve Európa egyelőre talán az egyetlen kontinens, amelynek a történelem során ilyen mértékben sikerült behálózni és átformálni az egész világot. Az „európai csoda” feltehetően a gazdasági szabadelvűség, a liberalizmus, a politikai-katonai pluralizmus és a szellemi szabadság kombinációjának köszönhetően jöhetett létre.¹⁵

Ugyanakkor mások szerint a Nyugat irányító szerepe nem más, mint csupán az Európán kívüli birodalmak fontosságának háttérbe szorítása. Ők a „szemellenzős” Európa-centrikus világnépe meghaladására¹⁶ buzdítanak. A Nyugat expanziójával a XIX. században az Egyesült Királyság, a XX. században pedig az USA globális hatalmának súlya nehezedett

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

rá a világra. „Két évszázadon keresztül küldtek a nyugatiak hadseregeket Afrikába és Ázsiába, hogy keresztülvigyék az akaratukat – miközben a másik irányból nem érkeztek katonák Európa vagy az Egyesült Államok megszállására. Az afrikai és az ázsiai vezetők megszenvedtek a Nyugatról származó kommunista és kapitalista teóriák hatásával, de egyetlen nyugati államban sem próbáltak meg konfuciánus vagy a nyugat-afrikai ashanti eszmék alapján kormányozni. Az ázsiaiak és az afrikaiak gyakran használják az angolt, hogy leküzdjék a nyelvi korlátokat, az európaiak meglehetősen ritkán veszik igénybe erre a célra a szuahélit vagy a kínait.”¹⁷ Az elmúlt fél évezred történelmét végigkísérő nyugati „fölény” tulajdonképpen egészen az őskorig vezethető vissza.

Az európai integráció őskori gyökerei

A tudomány mai állása szerint fajunk (*Homo sapiens*) 200 000 évvel ezelőtt Afrikában fejlődött ki. Egyedei a Föld egész területén szétterjedtek. Egyenlőségre alapuló vadászó-gyűjtögető közösségekben éltek, azonban a legutóbbi jégkorszakot (Kr. e. kb. 110 000-10 000) követő letelepedésükkel a különböző területeken más-más ritmusban fejlődtek tovább. Az emberek növényeket és állatokat házasítottak, falvakat alapítottak. A falvak egy része várossá, a városok egy része állammá, az államok egy része pedig birodalommá terebélyesedett. Euráziában Kínától a Földközi-tenger térségéig —, illetve Amerikában a Perutól Mexikóig húzódó övezetben ez a fejlődés gyorsabb ütemben zajlott. A Föld többi részétől eltérően a kedvezőbb éghajlati, földfelszíni és ökológiai feltételek következtében ezeken a területeken nagyobb számban fejlődött ki olyan növény- és állatvilág, amely földművelésre és állattenyésztésre volt alkalmas.

A Tigris és az Eufrátesz völgyeiben ringatózó Mezopotámia a „civilizáció bölcsőjének”¹⁸ bizonyult. A Mezopotámiától Egyiptomig húzódó „termékeny félholdon”¹⁹ jelentek meg a világ első földművesei (Kr. e. X. évezred), városai (Kr. e. IX. évezred) és államalakulatai (Kr. e. IV. évezred). Ezeknek a „szerencsés szélességeknek” a magterületén húzódott a legendás *Egyiptomi Birodalom*, a Sarrukín egyesítette *Akkád Birodalom*, a Hammurapi törvényeiről híres *Óbabiloni Birodalom*, a harcos Asszír Birodalom, a Mezopotámiában utolsóként létrejött *Újbabiloni Birodalom*, a görögök, majd a makedónok által legyőzött *Óperzsa (Akhaimenida) Birodalom*, Európát és a Távol-Keletet összekötő kereskedelmi útvonalakat ellenőrző *Akszúmi Birodalom*. A népesség növekedésével ez a mezőgazdaságilag fejlett magterület terjeszkedni kezdett és Euráziában újabb vidékeket hódított meg nyugat felé. Expanziója során magával hozta a földművelést, a városokat, a birodalmakat és végül mindazt, amit ma nyugati civilizációként ismerünk. Időszámításunk kezdetére a „szerencsés szélességeken” a Római Birodalomtól egészen az indiai *Maurja Birodalomig*, illetve *Kínai Birodalomig* virágzó, mezőgazdasági alapokon nyugvó birodalmak folyamatos láncolata jött létre.²⁰

A barlangfestmények arról tanúskodnak, hogy Kr. e. 8000-ig a civilizáció központjának Európa nyugati fele számított, ezután a Közel-Kelet, ahol a kőeszközöket csiszolással tették használhatóbbá (újkőkorszaki forradalom), feltalálták az írást, a kereket és a szekeret.²¹ Egyesek úgy gondolták, hogy Mezopotámiában alakult ki a fémművesség, ott építették az első templomokat és mindez a Földközi-tenger keleti feléből áramlott szét Európába.²² Mások szerint a világ legkorábbi kőépítményei nem az egyiptomi piramisok voltak, hanem a nyugat-európai hatalmas, faragatlan kövekből álló kamrasírok (megalitok). Málta templomai előbb épültek, mint akármelyik közel-keleti párja. Így az egymástól távol eső kultúrák a többi befolyásától mentesen is kifejlődhettek.²³ Az újabb régészeti feltárások arra engednek következtetni, hogy a Balkánon talált piramisok az egyiptomiaknál korábbiak.

Az már kevésbé vitatott, hogy Európa első „valódi” civilizációja, amelyekben templomok, paloták és írás is volt, Kr. e. III. évezredben az Égei-tenger körül (Égeikum) fejlődhetett ki.²⁴ Szigeteinek lakói vagy a Balkán, vagy a Közel-Kelet hatására, vagy tőlük függetlenül felfedezték, hogyan lehet a réz és az ón összeolvasztásával jobb minőségű bronzeszközöket készíteni. A krétai minózi és a Peloponnészosz-félszigeten működő mükénéi kultúra Európa első civilizációjának két ikercsúcsa.²⁵ Míg a Közel-Keleten az

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

öntözése földművelésen, az Égeikumban a búzán, szőlőn és olajbogyón alapuló gazdaság (mediterrán polikultúra) játszott meghatározó szerepet a civilizáció felemelkedésében. A termés összegyűjtését és újraelosztását a minószi és a műkénéi civilizáció palotái irányították. A bronzfegyverek elterjedésének és a redisztribúciónak köszönhetően főnökségi társadalom szerveződött.²⁶ A világ első tengeri impériuma, a Kréti Birodalom (Kr. e. 2600-1200) ezer éves virágzásának elsőként a thérai vulkán kitörése, majd a dórok elsöprő támadása vetett véget.

Az európai integráció ókori gyökerei

A vulkáni hamunak is köszönhető minőségi termőföldek és a közvetítésre alkalmas tenger közelségében rejlő lehetőségeket az Égei-tenger partvidékén elsőként a görög civilizáció aknázza ki. Az Európát Afrikával összekötő szigetvilág természeti adottságai a görög városállamok régióját mind kulturális, mind politikai tekintetben az ókori világ legjelentősebb területévé tették. Központja, a szabad *Athéni Birodalom* a demokrácia bölcsője. Az Égeikum partjain sorakozó városállamok többnyire szűkében voltak a növekvő népesség eltartásához szükséges erőforrásoknak, így a környező területeken kereskedelmi kirendeltségeket (gyarmatokat) hoztak létre. A görög gyarmatok (Magna Graecia) ugyanolyan viszonyt alakítottak ki az anyaországgal, mint később Amerika Európával. A perzsaellenes déloszi szövetség irányítójaként fokozatosan egy Athén központú földközi-tengeri birodalom jellegét kezdte magára öltetni.²⁷

A szétszórt városállamokban élő, állandóan úton lévő, kereskedő görögök azonosságtudata elsőként az ókori olimpiai játékok megrendezésében nyilvánult meg. Identitásukat a perzsákkal vívott háborúk olyannyira tovább erősítették, hogy a görögség a rajta kívüli barbár világtól teljesen elhatárolta magát. A bölcs, szabad görögök és a tudatlan, kegyetlen barbárok közti különbségeket híres drámáikkal terjesztették.²⁸ Ez a közvetítő közeg lehetett a világ első manipulált médiaparadicsoma. A szomszédos népektől való félelmük táplálta felsőbbrendűségi komplexusuk fektette le elsőként Európa pökhendiségét alapjait.²⁹ A világkereskedelem központjáért, a birodalmakat összekötő Földközi-tengerért folytatott harcokból a görögség után a makedónok kerültek ki győztesen. Az európai és a kis-ázsiai görögök, illetve az ázsiai perzsák leigázásával a Nyugatot és a Keletet elsőként a makedón Nagy Sándor integrálta. A rövidéletű *Makedón Birodalom* égisze alatt a meghódított görög, illetve a leigázott közel-keleti kultúra összekeveredett.

Ezáltal az eddigieknél tágabb környezetben mehetett végbe az ókori technikai, gazdasági, társadalmi és kulturális újítások globalizálódása. A kultúrák keveredésének eredményeiből főként a folyamatosan terjeszkedő *Római Birodalom* profitálhatott. Az ókori birodalmak közül Kínán kívül Rómának, mint az „ősi magterület örökösének”³⁰ volt a legnagyobb és napjainkig érvényesülő hatása a világra. Latin nyelvük, híres útjaik és törvényeik a modern Európa ősi hagyományokra épülő alapkövének számítanak, amelyet az arra építkező új kultúrák gazdagítottak. A rómaiak voltak az elsők, akik Európát a közös polgárjog megadásával egyesítették, és ez az örökség máig él.³¹ Az ókor leggazdagabb és legerősebb civilizációjaként a görögök műveltségét közvetítették az általuk meghódított európai, ázsiai és afrikai területeken.

A Kelet leigázását elindító Augustus császár úgy ítélte meg, hogy kormányzásával birodalma területére a római békét (Pax Romana) hozta el. Vergilius római költő (Kr. e. I. század) számára eposzának főhőse, Aeneas nemcsak a Kelet és a Nyugat egyesülésének a jelképe, hanem a nyugati fölényé is.³² A Római Birodalomban az integrációval együtt futótűzként terjedő keresztény vallás a többistenhívő császárok üldöző tevékenysége ellenére is egyre népszerűbbé vált. Constantinus császár megtérése és a kereszténység vallásszabadságának megerősítése mögött politikai meggyőződés is állhatott. Egyeduralmának megszerzéséhez és birodalma fenntartásához szüksége volt az egyre befolyásosabb keresztény egyház kötőerejére. Sem az általános polgárjog megadása, sem a kereszténység államvallássá tétele nem tudta sokáig megakadályozni a Római Birodalom kettészakadását, a barbár népvándorlást és vele együtt a birodalom szétesését. A Római

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

Birodalom székhelyének a császár által alapított és róla elnevezett Konstantinápolyba (Bizánc) helyezéseével a *Keletrómai (Bizánci) Birodalom* jelentősége növekedett. A birodalom határain kívül rekedt vizigótok a Nyugat fényére gyülekező legyek módjára lepték el, rabolták ki és foglalták el a Nyugatrómai Birodalmat.

A birodalom romjain az egyre erősödő keresztény egyház gondoskodott a római technikai, gazdasági, társadalmi és kulturális örökség (pl. magántulajdonon alapuló jogrendszer, közigazgatás, latin nyelv) megőrzéséről és továbbításáról. A politikai szétagoltság ellenére Európa nagy részén – legalábbis az uralkodó osztályok tagjai körében – kialakult közös kultúra az európai gondolat megszületéséhez vezetett.³³ Az egyház és az általa tanított latin nyelv használata ebben a folyamatban egyre fontosabb szerepet játszott. A Nyugatrómai Birodalom összeomlásával Róma püspökei megszabadultak a világi hatalom egyházra gyakorolt befolyásától, így a nyugati kereszténység vezetőivé váltak. Míg a Római Birodalom nyugati részei elvesztek, a keleti fele (Bizánc) a VI. században virágkorát élte: összegyűjtötték a római törvényeket (Polgári Törvénykönyv), elterjesztették a keresztény művészeteket (kupolás templomépítészet). A Bizánci Birodalom rövid életű aranykorának északról a nomád avar törzsek, keletről a perzsák, délről az arabok terjeszkedése vetett véget. A hetedik század végére az Arab-félsziget törzseit az iszlám vallás égisze alatt egyesítő arab uralom előretörése az ókori világrend végét jelentette. Az elszabadult katonai erő könnyedén elsöpörte a perzsa birodalmat, letörte Bizánc utolsókat rúgó hatalmát és végérvényesen kettéválasztotta a Földközi-tenger északi és déli partvidékét.³⁴ A Rajna és a Duna mentén az V. században a Római Birodalom, a XVI. században a kereszténység szakadt ketté.³⁵

Az európai integráció középkori gyökerei

„Szerencsés szélességek” ide vagy oda, a római uralom alól felszabadult Európa államai mégsem a földközi-tengeri királyságokból alakultak ki. A Balti-tenger a Földközi-tenger északi ikerpárjaként csupán a II. évezredben vált fontos kereskedelmi központtá. Míg Róma bukása óta a Mediterráneum vidéke politikailag soha nem vált egységessé, a Baltikum már előtte sem volt az.³⁶ Akárcsak délen a Gibraltári-, északon az Oresund-tengerszorosnak is a légi közlekedés megjelenése előtt kereskedelmi és stratégiai jelentősége óriási volt. Mindkettő egyetlen tengeri kijárat őrzőjeként Európa nyaki ütőereként is tekinthető.³⁷ Az északi sarkköri Skandináviából érkező viking és germán törzsek, illetve a keletről érkező szláv népcsoportok államalakulatai fektették le a modern Európa alapjait. A keresztény hitre tért viking törzseknek, a normannoknak a megjelenése mind Kelet-Európában (Kijevi Rusz), mind Nyugat-Európában (Normandia), mind Észak-Európában (Anglia) mind Dél-Európában (Nápoly-Szicília) katalizátorként hatott az orosz, a francia, az angol és az olasz államfejlődésre. A nem egybefüggő *Normann Birodalom* hódítói nyugat-keleti irányban Walestól Szíriáig, észak-déli irányban Skóciától egészen Tuniszig vetették meg a lábukat.³⁸ A nyugati és keleti kultúra diffúziójában betöltött szerepük a makedónokhoz, a rómaiakhoz és a törökökhöz mérhető.

A germán államalakulatok közül a leghatalmasabb az V. században a Nyugat-római Birodalom romjain egyesített *Frank Birodalom* volt. Mivel a római példát követve Klodvig Meroving népével együtt a keresztény egyházhoz csatlakozott, a frank uralkodók és a római pápák hatalmukat egymás támogatásával szilárdították meg. Megvédve a keresztény Európát az iszlám civilizációtól, Martell Károly (a Karoling dinasztia alapítója) Poitiers melletti győzelmével megállította a Hispániát előzőnlő arabokat. Fia, Kis Pippin királyi hatalmának szentesítéséért cserébe Róma vidékét az ezzel létrejövő Pápai Államnak adományozta. Kis Pippin fia, a Római Birodalom helyreállításáról álmódó Nagy Károly a környező szász, bajor, longobárd és avar törzsek legyőzésével a rómaiak után elsőként tett kísérletet az európai egység kialakítására. Mivel Rómában a pápa császárrá koronázta, a Római Birodalom örökségén ismét két császárság osztozott: a haldokló Bizánci és a születő Frank Birodalom. Azonban az egyesült Európa felé vezető fejlődés útja hamar megszakadt. A verduni szerződéssel a frank birodalom három hatalmi zónára osztódott (843). Meghatározó

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

szerepét I. Ottó császárrá koronázásával (962, Róma) a *Német-római Birodalom* vette át. Ha Európán kulturális és politikai egységet értünk, az a Karoling-korban jött létre, ha pedig öntudatos nemzetek közösségét, akkor a középkor végén.³⁹

Délen a német-római császárok a mediterráneumi tengeri kereskedelmet (Levante) lebonyolító itáliai városállamokat is be akarták kebelezni, azonban a Lombard Ligába tömörült itáliaiak megőrizték függetlenségüket. A Földközi-tengerért folytatott arab, majd német-római hadjáratok és az egymás elleni háborúskodások olyannyira megedzették az itáliai városállamokat, hogy a Mediterráneum feletti uralmukat a középkor végéig meg tudták őrizni. A tengeri kereskedelemhez nélkülözhetetlen pénzváltók a Mediciék révén bankokká fejlődtek. Északon a baltikumi távolsági kereskedelmet (Hanza) a Norvégiából, Dániából és Svédországból álló kalmarunió próbálta ellensúlyozni. Európa északi (Flandria) és déli (Itália) kereskedelmi-gazdasági centrumait (textilipar) a champagne-i vásárok kapcsolták össze.

A pápák megerősödése a keresztény egyház által összetartott Nyugat és Kelet szétszakadásához vezetett. Kettévált a latin nyelvű, római pápa vezette katolikus és a görög nyelvű, konstantinápolyi patriarcha irányítása alatt álló ortodox egyház. Míg a germánok, a dánok, a csehek, a lengyelek, a magyarok és a horvátok a nyugati kereszténységhez, addig az oroszok, a bolgárok a hozzájuk közelebbi keletihez csatlakoztak. A keleti kereszténységhez tartozás elsősorban az uralkodók korlátlan hatalmához (despotizmus), a nyugatihoz való kötődés a hűbériség, a rendiség és a városok kialakulásához vezetett. Míg a Bizánci Birodalomban a mindenk felett álló egyház igazi fejének a császárt tekintették (teokrácia), a nyugati államokban a hatalom és a keresztény tanok összefonódása ebben a formában sohasem alakult ki. Az ortodox egyház sajátosságain kívül a mongolok és a törökök megjelenésével fellépő etnikai tarkaság további bonyolódása Kelet-Európát és a Balkánt elfordította a Nyugattól.⁴⁰

Mialatt Európában kialakultak az első keresztény államok, a Közel-Keleten az egymással harcoló *Bizánci és Újperzsa Birodalom* romjain létrejött a Hispániától Indiáig terjedő *Arab Birodalom*. Míg az arab világ kötőerejét, az iszlám vallást erőszakkal (dzsiháddal), addig az európai integráció alapkövének számító kereszténységet a békeség hirdetésével terjesztették. Bár a II. Orbán pápa által meghirdetett kereszties hadjáratok ezt cáfolják. Akár a Krisztus sírját őrző Jeruzsálem városának visszafoglalása, akár a keleti és a nyugati egyház újraegyesítése, akár az európai aranyéhséget csillapító nemesfémek keresése volt a kereszties háborúk igazi célja, mindegyik kudarcba fulladt. Az oda- és visszavonuló európai kereszties néptömegek azonban forradalmasították a szállítást, a pénzforgalmat és a közigazgatást. A XIII. században Belső-Ázsia felől a *Mongol Birodalom* és az előlük menekülő nomád török törzsekből megszerveződött *Oszmán Birodalom* előretörése rengette meg Európát. Az európai civilizáció megsemmisítésével fenyegető oszmánok egészen Bécsig jutottak (1529, 1683), azonban a birodalmuk kormányzására alkalmatlan szultánok seregeit az európai államok összefogása (Szent Liga 1593, 1686) többször visszaverte.

Az európai integráció újkori gyökerei

Míg a formálódó egyetemes keresztény Európa vezető szerepéért a XI-XIII. században a német-római császárok és a keresztény pápák vetélkedtek (invesztitúraharc), a XV-XVI. században a megerősödő egyeduralmi államformák. A XVI. század hajnalán kezdtek körvonalazódni a modern európai államok határai.⁴¹ Versengésük szövetségek létrejöttéhez, terület- és tekintélyszerző háborúkhöz, az ehhez szükséges technikai fejlődéshez, végső soron a földrajzi felfedezésekhez vezetett. Ebben az időszakban a „koraszülött” európai monarchiák fejlettségének mértéke az ázsiai birodalmakhoz (Kínai Birodalom, Oszmán Birodalom) képest kisebb volt, mégis az európai hajósok értek oda elsőként az addig ismeretlen földrészek meghódítására.

A hatalmas iszlám, kínai és egyéb keleti birodalmakhoz képest a középkori Európa politikailag szétforgácsolódott, gazdaságilag elmaradott, kulturálisan pedig jelentéktelen kontinens volt.⁴² A XV. század alkonyán azonban kitört ebből az állapotból. A földrajzi

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

felfedezések elhitették az európaiakkal, hogy a földkerekség uraivá váltak. Kolumbusz Kristóf (1492-1504, spanyol zászló alatt) és Amerigo Vespucci (1501-1502, portugál szolgálatban) felfedezései révén az európai gyarmatosító hatalmak sorából elsőként a spanyol és portugál kereskedőbirodalmak jöhettek létre. Amerika meghódításával a világ kereskedelmi központja a Mediterráneumból az Atlanti óceánra (Atlantikumba) helyeződött át. Az őshonos amerikai *Azték és Inka Birodalom* leigázásával az Európán kívüli földrészekeken megkezdődött a „nyugat-európai fejlődési modell”⁴³ térhódítása.

Az európai keresztény civilizációt képviselő konkvisztádorok a gyarmatok őslakosainak leigázásában és kizsákmányolásával lefektették a mai globális gazdaság alapjait. Az általuk hirdetett keresztény eszméknek szögesen ellentmondó eszközöket alkalmazva egész népeket irtottak ki.⁴⁴ A kultúrák közötti csere ártatlan folyamata a vagyonért és a hatalomért folyó marakodássá fajult. Az új földrészek gyarmatosításával a beáramló nemesfémeknek és terményeknek köszönhetően Európa is jelentős gazdasági-kulturális sokkon esett keresztül. Az európaiakra zúduló arany pénzromlást eredményezett. A tengeri vállalkozások finanszírozásához az itáliai bankrendszer mintájára Amszterdamban, Londonban és Stockholmban újabb pénzügyi újítási hullám indult útjára. Az egymással háborúzó uralkodók kiadásaihoz hitelt nyújtó államkötvények megjelenése pénzügyi válságokat eredményezett. A növények, állatok és betegségeket rejtő mikroorganizmusok egyik kontinensről a másikra történő hurcolása az ökológiai egyensúly felborulásához vezetett. Az afrikai színes bőrűek amerikai ültetvényekre szállításával kialakult az atlanti rabszolga kereskedelem. Egyesek szerint az európai elsőbbség földrajzi okokra vezethető vissza. *„A földrajz az oka annak, hogy miért a nyugat-európaiak, és nem a 15. század legkitűnőbb hajósai, a kínaiak fedezték fel, hódították meg és fosztották ki Amerikát. A kínai hajósok ugyanolyan merészek voltak, mint spanyol, és ugyanolyan elszántak, mint angol kollégáik, de Kína kétszer olyan messzire fekszik Amerikától, mint Európa. Így hát, mivel az emberek mindenhol ugyanolyanok, az európaiak értek oda először.”*⁴⁵ Az új feladatok (szelek, tengeráramlatok feltérképezése, számolás, tengerekre alapozott gazdaság stb.) megoldására kényszerült Európában következett be elsőként a tudományos és technikai forradalom. Ezen a kontinensen alkalmazták először a tudomány módszereit a felvilágosodáshoz vezető társadalmi kérdések megválaszolására és a technika vívmányait az ipari forradalmat eredményező nagy jelentőségű, folyamatos innovációhoz. Az ipari forradalom következtében megjelenő infrastruktúra (gőzgép, vasút) „rakományát” (a kereskedelmet, a kereszténységet, a civilizációt, meg persze a környezetszennyezést) a gőz erejével sebesen repítette a világ négy égtája felé.⁴⁶ Ám az egyre gyorsuló fejlődés az együttműködés szempontjából sem az európaiakat, sem a kontinenseket nem hozta közelebb egymáshoz.

Más történészek szerint az európai elsőbbség okai nem a földrajzi távolságokban, hanem a Kelet mozdíthatatlanságában és a Nyugat dinamizmusában keresendők.⁴⁷ Kínában kitalálták, hogyan lehet rengeteg embert rizstermesztéssel táplálni, azonban ennek a fejlődésre nem ösztönző rendszernek éppen az olajozott működés okozhatta a veszét. A konformista Kínai Birodalomban hiányzott az a versenyszellem, amely Nyugat-Európában az ókori görög városállamokhoz vagy az újkori monarchiákhoz hasonló sok kisebb állam között zajlott. Míg a muszlim világban az egyházi vezetők kezében összpontosult a hatalom, addig Európában az államra kisebb befolyást gyakorló egyházak a tudományos forradalmat nem tudták elfojtani. A katolikus egyház mindent elkövetett, hogy visszazárja a szellemet a palackba, de nem járt sikerrel. Európa annyira sok és sokféle részből állt, hogy a tudományos forradalmat nem lehetett megállítani. A reformáció véget vetett a katolikus egyház monopóliumának.⁴⁸

A piacokban, nyersanyagokban (nemesfémek, fűszerek), gazdasági potenciálban (cukornád-, gyapot- és dohánytermesztés) bővelkedő új földrészek kiaknázásának reménye az európai államok körében addig soha nem látott vetélkedést szült. Amint a spanyol és portugál felfedezések jelentősége világossá vált, Európa többi tengeri hatalmától sem lehetett elvárni, hogy lemaradjanak az Újvilág nyújtotta lehetőségekről.⁴⁹ A spanyolok és a portugálok után a franciák, az angolok és a hollandok is ringbe szálltak a gazdasági-

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

kereskedelmi hatalmat ígérő gyarmati területekért. Az elmúlt ötszáz évben az európai nagyhatalmak hegemoniáért folytatott küzdelme folytonos háborúskodáshoz vezetett.

Mivel a társadalmak fejlődésének üteme mindig egyenlőtlen, a technika fejlődése, az új találmányok hasznosítása és a gazdasági változások területenként eltérő módon mentek végbe, a vezető nemzetek egymáshoz viszonyított ereje sohasem lehetett állandó.⁵⁰ A nagyhatalmak „klubjának” tagjai a XVI-XVII. században Franciaország, Anglia, Hollandia, Spanyolország, Oszmán Birodalom, Habsburg Birodalom, a XVIII-XIX. században Anglia, Franciaország, Poroszország (1871-től Németország), Oroszország, Habsburg Birodalom (1867-től Osztrák-Magyar Monarchia) voltak.⁵¹ Miután az első világháború során az európai fölény megrendült, kontinensünk vezető államai között dúló vetélkedésbe a világ többi uralmi központja is bekapcsolódott. A XX. században az Egyesült Államok, Oroszország, Németország, Japán szerepel már a klub tagjainak névsorában, a XXI. században pedig Kína, az Egyesült Államok, az Európai Unió. Ez a multipoláris rendszer az amerikai-orosz hidegháború során átmenetileg (1945-1989) bipolárisra vált. Amióta ez a nagyhatalmi klub megalakult, tagjai a hatalmi egyensúly (balance of power) biztosítására törekedtek. Ennek a politikának az egyik legfontosabb íratlan játékszabálya szerint az éppen hegemoniára törekvő nagyhatalommal szemben mindaddig koalíciók sora jön létre, amíg a vezető szerepre pályázót vissza nem szorítják és az egyensúly helyre nem áll.⁵²

Míg a XVI. században a nyugat-európai államok az Újvilág számukra minél kedvezőbb felosztásáért küzdöttek, addig a kontinens másik felén a *Habsburg Birodalom* és az Oszmán Birodalom erősödött meg és csapott össze. A törökök Európába történő benyomulása miatt szükségszerűvé vált, hogy az itt élő népek egy nagyobb államalakulatba tömörülve szegüljenek szembe az állandó fenyegetettséggel.⁵³ A Habsburgok erre a szerepre szívesen vállalkoztak. Főként ügyes házasságkötések és szerencsés örökösödések (Burgundia, Németalföld, Itália, Magyarország, Csehország, Spanyolország gyarmataival) következtében erősödtek meg a közép-európai régióban. Ennek ellenére óriási anyagi erőforrásaikat nemcsak a törökökkel, hanem a spanyolokkal, a franciákkal, és a hollandokkal folytatott, több fronton vívott háborúskodások során örölték fel. V. Károly belátta, hogy a reformáció és nagyhatalmi ellenfelei nyomása miatt az egységes katolikus Európáról szőtt álmait nem tudja megvalósítani. Birodalmát fia (Fülöpé Itália, spanyol trón a gyarmatokkal) és öccse (Ferdinándé a dunai tartományok összessége) között felosztotta (1556).

A váltakozó sikerekkel ismétlődő háborús küzdelmek és az átmenetileg megnyugvást hozó európai békerendszerek következtében a Habsburgok (1519-1659), majd a franciák (1661-1684) hegemoniája volt megfigyelhető. Európában XIV. Lajos francia király beleegyezése nélkül szinte semmit sem lehetett elérni.⁵⁴ Míg a szárazföldön időről időre helyreállt a hatalmi egyensúly, addig a tengereken *Brit Birodalom*nak nem akadt vetélytársa. Az ipari forradalom élenjárójaként új lendületet vett kis sziget az újkor végére a Föld felszínének és a világ népességének negyede felett uralkodott. A kereskedőtársaságok, a mágnások és a portyázó tengerészek vagyonszerző törekvései mentén szinte véletlenül született impérium a brit béke (Pax Britannica) korszakát hozta el.⁵⁵ A gyarmati rendszer felbomlása után a Brit Birodalom „kísérteteként” működő 53 függetlenedett nemzetállamot egybefogó Brit Nemzetközösség (1926, 1947-től Nemzetközösség) területén ma a világ népességének egyharmada él.

A kontinentális nagyhatalmak XVIII. századi hatalmi egyensúlypolitikáját a diplomáciai forradalom (1756, versailles-i szerződés) jól tükrözi: az angolok megerősödésének és a poroszok előretörésének visszaszorítása érdekében két és fél évszázados francia-Habsburg ellenségeskedésnek szakadt vége. Az első világháborúként is meghatározható amerikai függetlenségi háborúban (1775-1783) az amerikaiakkal szövetkezve a franciák, a spanyolok és a hollandok is háborúztak a gyarmatokon túlságosan magas adókat kivető angolok ellen. A konfliktus következménye az Egyesült Államok függetlenségének kikiáltása (1776. július 4.), majd elismerése (1783) lett. A Brit Birodalom 13 amerikai gyarmatának elvesztése ellenére mégis képes maradt virágzó kereskedelmi kapcsolatokat ápolni az Egyesült Államokkal. A rabszolgák munkájára alapozott déli

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

államokból származó gyapot hatalmas lendületet adott Anglia textiliparának.⁵⁶ Az amerikai polgárháborúban (1861-1865) Lincoln elnök számára elsősorban nem a rabszolgaság megszüntetése volt a legfontosabb, hanem az Egyesült Államok, mint unió fenntartása és központosítása.

Európában mind Poroszország nagyhatalommá válása, mind Franciaország merész kísérlete a hatalmi egyensúly felborítására egyetlen személy rátermettségén alapult. Nagy Frigyes megszervezte Európa leginkább rettegett hadseregét és egyik leghatékonyabban működő államát, Poroszországot. A Napóleon vezette francia hadsereg az általa meghódított területek élén a köztük lévő ellentéteket könyörtelenül kijátszva a nagyhatalmakat egymás ellen fordította. A francia forradalom megoldást nyújtott a túlköltekező uralkodó által kialakult első tőzsdei összeomlásra, amely csődbe vitte a francia pénzügyi rendszert.⁵⁷ A forradalom magasztos eszméi (nacionalizmus, liberalizmus) a szinte egész Európára kiterjedő két évtizednyi háborúskodás során messzire eljutottak. A következő két évszázadban az egész világon újabb konfliktusokat gerjesztettek. Ha hihetünk Napóleonnak, neki is voltak tervei a forradalmak és a politika által egymástól szétválasztott európai népek egyesítésére.⁵⁸ Jóllehet a napóleoni Franciaországnak sikerült a kontinensen az összes ellenfelét legyőznie és egy sor bábállamot létrehozni, oroszországi hadjáratával (1812) túlértékelte saját erejét. Az angolok meggyengítésének reményében megszervezett egyiptomi expedíciója (1798) az Indiába vezető kereskedelmi utak elhódításáért, vagy az Anglia és a kontinens közé rendelt kereskedelmi blokádja (1806, kontinentális zárlat) is jól jellemzi Napóleon vakmerőségét. Mesteri tervei ellenére Angliát képtelen volt térdre kényszeríteni. Bár Nagy Károly kora óta Európa még soha sem került ilyen közel a politikai egységhez, a hadvezér kísérletei világosan megmutatták, hogy Európát nem lehet erőszakkal egyesíteni.⁵⁹

A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson (1814-15) a forradalmi háborúk által felborított régi rend visszaállítását és Franciaország megnövekedett befolyásának korlátozását tűzték ki célul. A nagyhatalmak ezáltal meghiúsították Európa egységét. Területi módosításokkal a Napóleon ellen szövetkező államokat megjutalmazták, támogatóit viszont megbüntették. Miután száműzetéséből visszatérve Napóleon megkísérelte ismét magához ragadni a hatalmat (1815), újabb restaurációs kísérletei, illetve a forradalmi eszmék visszaszorítása érdekében a nagyhatalmak (Oroszország, Poroszország, Ausztria) létrehozták a Szent Szövetséget (1815-1856). Első összeurópai békefenntartó biztonsági rendszereként a szerződés alapvető célja a feudális monarchiák fenntartása és a háborúskodások megakadályozása volt. A Szent Szövetség Európa történelmét az elkövetkezendő ötven évben meghatározta.⁶⁰ Ennek ellenére a francia forradalmi eszmék a kontinens jelentős részét lángba borították (1830, 1848-49).

Míg Anglia reformokkal, addig a többi állam fegyveres erőszakkal próbálta féken tartani a társadalmi feszültségeket. A Brit Birodalom győzelmével végződő francia-angol vetélkedést a szintén angol főlénnyel záruló angol-orosz (1814-1856), majd a porosz győzelemmel végződő francia-porosz hatalmi vetélkedés (1856-1870) követte. A krími háborúban végbemenő orosz (1856) és a sedani ütközetben elszenvedett francia (1870. szeptember 2.) vereség közötti két évtizedben Európát újra Párizsból irányították, ahol ismét egy Napóleon ült a trónon. A sedani csata kimenetele azonban egy szerencsejátékos (III. Napóleon) birodalmi kalandjának végére tett pontot.⁶¹ A francia második császárság fölötti porosz győzelmet követően Bismarck birodalmi kancellár ügyes diplomáciai manővereinek köszönhetően Németország egyesült (Német Császárság kikiáltása). A frankfurti békeszerződés (1871. május 10.) értelmében a francia Elzász-Lotaringia a németekhez került, amely mélyen meghúzódó ellentétek forrásává vált. A poroszoktól elszenvedett osztrák vereség (1866, Königrätz) nyomására a magyarokkal történő kiegyezés a soknemzetiségű Habsburg Birodalomból Osztrák-Magyar Monarchiát (OMM) kovácsolt (1867). Európa politikai térképének folyamatos átrendeződése ellenére a „nagyhatalmi ötösfogat”⁶² egészen az első világháborúig döcögött tovább.

Az újkor alkonyát egy „kettős kihívás-válasz viszony”⁶³ határozta meg. Ez az időszak a sedani győzelem, a kettős szövetség (1879, Németország, OMM), illetve a hármas szövetség (1882, Németország, OMM, Olaszország) eredményeképpen német kihívással

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

kezdődött. A francia válasz a francia-orosz (1893), az angol-francia (1904) és az angol-orosz (1907) szövetséggel a másik fél részére egyben újabb kihívást jelentett. A gyarmati feszültségek szításában megnyilvánuló német válaszkísérletekkel a központi hatalmakat körülvevő antant „hatalmi harapófogó”⁶⁴ megszüntetésére törekedtek. Az ipari forradalom kiteljesedésével nyersanyagaik, olcsó munkaerejük, felvevőpiacaik révén a gyarmati területek a nagyhatalmak gazdasági fejlődésének forrásaivá váltak. Ezért a XIX. században újabb gyarmatosítási hullám söpört végig Afrikában, Ázsiában és Amerikában. Az angolok, franciák, spanyolok, portugálok, hollandok, belgák, németek és olaszok előretörése a világ teljes felosztásához vezetett. Ezzel az európai egyensúly Ázsiába és Afrikába is áthelyeződött. A meghódított területeken egymásba botló nagyhatalmak közötti feszültségek egyre erőteljesebbé váltak. Egy-egy erőpróba keretében olykor le is csapódtak (fashodai incidens 1898, marokkói válság 1905, 1911). Miután a gyarmatosítók Nagy-Britanniával az élen befejezték a világ újrafelosztását, a leigázott területeken létrehoztak egy olcsó nyersanyagok exportján, illetve drága késztermékek, élelmiszerek importján alapuló új nemzetközi munkamegosztást. Ezzel akarva-akaratlanul hozzájárultak a „harmadik világ”⁶⁵ kialakulásához, a gazdagok és a szegények, a fejlett és a fejletlen államok között tátongó, egyre inkább mélyülő szakadék kialakulásához.⁶⁶

Az európai integráció modernkori gyökerei

A Török Birodalom bukásával (1912) a Balkánon hatalmi vákuum keletkezett. A fennálló őr nem csupán a szláv nacionalisták, hanem az OMM és Oroszország is be szeretne volna tölteni. Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös és felesége elleni sarajevói merénylet (1914. június 28.) a Balkán „puskaporos hordóját” szikraként robbantotta fel. Ez a robbanás a világ minden államát megmozgató világegéshez vezetett. Az elszabadult nacionalizmus biztosította a kormányok számára a háború legitimitását. A fennálló szövetségi rendszerek felgyorsították és kiterjesztették a küzdelmet. A nagyméretű fegyverkezés a várakozások ellenére nem rövidítette le a háború idejét, csupán a veszteségek és a pusztítás mértékét növelte. A német tengeralattjárók okozta károk és az elszigeteltség (izolacionizmus) politikájával történő szakítás arra ösztönözte az Egyesült Államokat, hogy ők is hadba lépjen (1917). Nagyhatalmi szándékainak érvényesítésével saját érdekei mentén próbálta lezárni az első világháborút (1914-1918).

A háborúban kivértett Európa gazdasága tönkrement, országai adósságokba és inflációba keveredtek. Az egyensúlypolitika kudarcot vallott. Európa önmagát pusztította el. Annak ellenére, hogy Nagy-Britannia úgy lépett be az első világháborúba, mint a legjelentősebb hitelező nemzet, a harcok végére a britektől az Egyesült Államok hódította el ezt a címet.⁶⁷ Míg az európai nagyhatalmak a folyamatos függetlenségi harcok eredményeként gyarmataik fokozatos elvesztésével háttérbe szorultak, addig a Föld másik részén Japán és az Egyesült Államok előretört. Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencia (1919) következtében ismét átrajzolódott Európa térképe. A nemzeti önrendelkezés jegyében új államok sora jött létre. A társadalmi feszültségeket figyelmen kívül hagyó cárizmust megdöntő forradalmak eredményeképpen az Orosz Birodalom helyébe a Szovjetunió (1922-1991) lépett. A szövetségeseknek a tényleges béke helyett csupán egy hosszú fegyverszünetet sikerült teremteniük. A békekonferencia bár szintén beteges, de a jövőt előkészítő gyermeke az első olyan nemzetközi szervezet volt, amelynek legfőbb feladata a nemzetek jogainak védelme és a béke megóvása.⁶⁸

A Szent Szövetség nyomdokaiba lépő Népszövetség (1919-1946) megszületésében leginkább Woodrow Wilson amerikai elnök segédkezett. A semleges Svájcban (Genfben) székelő világszervezet egyik közgyűlésén hirdette meg a francia-német megbékélés tántoríthatatlan híve, Aristide Briand a Pán-Európa tervet (1929). A francia miniszterelnök ennek értelmében egy európai szövetségi (föderatív) államszövetség létrehozását szorgalmazta. Az első világháború során fellépő gazdasági világválság (1929-1933) még nagyobb tragédia felé sodorta Európát. A válságtünetek (infláció, munkanélküliség, közszükségleti cikkek hiánya) a munkástömegeket sokszorosan befolyásolhatóbbá tették. A

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

legtehetségesebb demagóg, Hitler hatalmi ambíciói gyökeresen felforgatták az európai és a nemzetközi helyzetet. Míg az európai kormányok a válságkezelésre összpontosítottak, addig a megerősödő Németország folyamatos expanziójával egyszer csak ismét a küszöbükön termett.

A második világháború (1939-45) újfent romokba döntötte Európát. Az első világháború forgatókönyvéhez hasonlóan csak egy ismételt, de az előzőnél jóval nagyobb mértékű amerikai katonai-pénzügyi beavatkozás tudta kontinensünket „helyreállítani”.⁶⁹ Napóleonhoz hasonlóan Hitler szintén mesterien próbálta kijátszani ellenfeleit egymás ellen, azonban a túlerővel szemben szükségszerűen ő is elbukott. Az amerikai-angol-szovjet összefogás eredményeképpen a nemzetiszocialista Harmadik Birodalom (1933-1945) 12 éves fennállásának hamar vége szakadt.⁷⁰ Ahogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió átvette a világ ügyeinek intézését, Európa vezető szerepe egy csapásra megrendült.⁷¹ Az Egyesült Államok célja az augustusi Pax Romana-hoz vagy a brit Pax Britannica-hoz hasonlóan a roosevelti Pax Americana (amerikai béke), míg a Szovjetunióé a sztálini Pax Sovietica (szovjet béke) volt.⁷² Ennek eredményeként a korábbi harcostársak világuralmi ideológiáktól vezérelve egymás ellen fordultak. A két szuperhatalom birkózásából kontinensünk hanyatlását tovább erősítő hidegháború (1945-1989) alakult ki. A Hitler elleni harc Európába hozta az amerikaiakat és a szovjeteket, akik csaknem egy fél évszázadig itt is maradtak.⁷³ A Winston Churchill angol miniszterelnök által felismert (1945. május 12.) „vasfüggöny” (1949-1989) leereszkedésével a kettészakadt Németország közepén húzódó vonal egyik oldalán a kommunizmus, a másikon a kapitalizmus eszméje uralkodott. A világháborúk során az eurázsiai nagyhatalmak fő célja újabb gyarmatok és a hegemon szerep megszerzése volt.

Közben a nagytőkések kezdtek rájönni, hogy befolyásuk és érdekeik érvényesítéséhez nincs szükségük feltétlenül államilag-katonailag elfoglalt területekre. Szabad mozgásra és nyitott kapukra viszont annál inkább.⁷⁴ Belátták, hogy a gazdaság igazi mozgatórugója a keresletet és a kínálatot megszabó láthatatlan kéz (laissez-faire). Felismerték a korlátozásokat megszüntető (liberalizált) világ gazdaság megteremtésében rejlő lehetőségeket. Ezáltal a formális gyarmatokkal sohasem rendelkező Egyesült Államok a gyarmati rendszer megszüntetésének a demokráciának és a szabadkereskedelemnek elszánt védelmezőjévé vált. Az erre irányuló ambícióját először az Atlanti Chartában (1941. augusztus 14.), majd a Truman-doktrínában (1947. március 12.) deklarálta. Ennek értelmében a szovjet befolyás európai növekedése láttán az Egyesült Államok hivatalosan is elkötelezte magát a kommunizmus elutasítása és a Szovjetunió megállítása mellett.

A világbékére törekvés szándékával létrehozták a mai napig fennálló Egyesült Nemzetek Szervezetét (ENSZ, 1945). A mára már 193 tagból álló New-York-i székhelyű szövetség fő feladatának az államok közötti együttműködés elősegítését tekinti a nemzetközi jog, a biztonság, a gazdasági fejlődés, a szociális ügyek és az emberi jogok terén. Az ENSZ létrejötte jelentette az első és egyben az utolsó kísérletet arra, hogy a világ országai közötti együttműködést és békét egy globális szervezet garantálja.⁷⁵ Hasonlóan az első világháborút lezáró párizsi békeszerződések és a Népszövetség viszonylag csekély visszatartó erejéhez képest, a második világháború utáni újabb párizsi békeszerződések, illetve az ENSZ sem jelentettek további háborúskodások elleni biztosítékot. Éppen ezért az Egyesült Államok Washingtonban létrehozta a mai napig fennálló, mára már 28 tagú Atlanti Szövetséget (Észak-atlanti Szerződés Szervezete, NATO, 1949. április 4.). A NATO egész Nyugat-Európára, majd az egész világra kiterjedő katonai befolyást eredményezett. Ennek ellensúlyozására hozták tető alá a Szovjetunióban a szovjet érdekszféra alá eső államokat tömörítő Varsói Szerződést (1955).

Az Egyesült Államok konferenciát (1944. július, Bretton Woods) hívott össze annak érdekében, hogy megalkossa a második világháború utáni globális gazdaság új kereteit. A résztvevő 44 ország elfogadta az Egyesült Államok által diktált irányelveket. A gazdasági stabilitás, a nemzetközi kereskedelem bővülése, a kiegyensúlyozott növekedés, a magas foglalkoztatottság és reáljövedelem megteremtése érdekében létrehozták a Nemzetközi Valutaalapot (IMF, 1945). A Washingtonban székelő szervezetnek mára 187 ország tagja,

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

köztük 1982. május 6. óta Magyarország is. Az IMF dönt arról, hogy pénzügyi zavarok esetén melyik országnak mennyi hitelt folyósít és milyen feltételekkel. A kölcsönök folyósítását a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD, 1945. december 27.) a tagok befizetéseiből folyósította. A szintén Washington székhelyű bankhoz hazánk 1982. június 24-én csatlakozott. A harmadik bretton-woods-i intézmény a szintén Washington székelő Világkereskedelmi Szervezet (WTO, 1995. január 1.), mely az 1947-ben megkötött Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) utódja. Ez a szervezet fektette le a globális kereskedelem szabályrendszerét.

A világgazdaság és világkereskedelem felügyeletét és irányítását ez a három szervezet tarja a kezében. Nemzetközi fizetőeszközzé az amerikai dollárt tették meg, melynek árfolyamát kezdetben az aranyhoz kötötték. A második világháború utáni Egyesült Államok fellendülő ipara számára piacokra volt szükség. Európában ehhez a Marshall-segélyre volt szükség. A katonai biztosítékon túl a szovjetellenes feltartóztatási politika gazdasági változata a Marshall-tervben (1947. június 5.) valósult meg. Az Egyesült Államok az „európai újjáépítés atyja,”⁷⁶ George C. Marshall amerikai külügyminiszter kezdeményezésére a legyengült nyugat-európai országok gazdaságának talpra állítása érdekében átfogó amerikai segélyprogramot hirdetett meg minden olyan háború sújtotta európai ország számára, amely az újjáépítésben hajlandó volt az Egyesült Államokkal együttműködni. Ennek ellensúlyozására hozták létre Moszkvában a szovjet szatellit államok számára a kelet-európai gazdasági integráció formai megvalósulását, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST, 1949. január 25. – 1991. szeptember). Magyarország a Szovjetunió csatlós országaként, annak összeomlásáig a KGST és a Varsói Szerződés tagjává vált.

A szabadkereskedelem feltételeinek megteremtése ellenére a hidegháború a világ újrafelosztásáért vívott, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti küzdelemnek bizonyult.⁷⁷ Ahogy Európa az 1950-es években fokozatosan talpra állt, az Egyesült Államok világszervezetein keresztül a harmadik világ frissen függetlenné vált nemzeteinek piacai, nyersanyagai felé fordult. Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában az európai gyarmatok helyén szerveződött diktatúrák vezetői két kézzel kaptak az IMF nyújtotta „késes kölcsönök” után.⁷⁸ A pénz szabadon és gyorsan áramlott az európai és a fejlődő országok kormányainak zsebébe, azonban ezek nagy részét nem termelő beruházásokra fordították. Az egyes országok olyan hitelspirálba kerültek, hogy hamarosan arra kellett pénzt kölcsönözniük, hogy a kamatokat tudják törleszteni. Az adósságcsapdába került országok segítségére siető IMF és Világbank az újabb kölcsönök fejében a bajba jutott kormányoktól szerkezetátalakításokat követelt.⁷⁹ Ezeknek a kritériumoknak a következtében az államok bevételeiket az oktatás, az egészségügy költségeiből elvéve az adósságtörlesztés és az exporttámogatás felé térítették.⁸⁰ A vietnami háború (1965-73) kiadásaiból keletkezett amerikai kereskedelmi és költségvetési deficit nyomására az Egyesült Államok letért a rögzített valutaárfolyamok stabil pénzügyi rendszeréről. Richard Nixon elnök felfüggesztette az amerikai arany rögzített árfolyamon való átváltását külföldön tartott dollárra (1973), ettől kezdve az arany árát is a liberális piac törvényei szabják meg.

Az európai nagyhatalmak befolyásának csökkenését a Szezei-csatorna államosítása (1956. július 26.) során fellépő szezei válság (1956. október 29. – november 7.) is szimbolizálta. Gamel Abden Nasszer egyiptomi elnök országának Angliától való függetlenedése érdekében magához vette a csatorna feletti uralmat. Mivel ezt az angolok nem akarták annyiban hagyni, a háború nemzetközi konfliktusba torkollott. Az amerikaiak nem engedhették meg, hogy Egyiptom szovjet befolyás alá kerüljön, ezért elítélték az angol-francia-izraeli katonai beavatkozást (intervenciót). Bebizonyosodott, hogy sem az európai nagyhatalmak, sem Izrael nem volt képes önállóan érvényt szerezni akaratának. Az Egyesült Államok a kialakult erőegyensúly tiszteletben tartása mellett már csak azért sem sietett a szezei válsággal egy időben zajló magyar forradalom (1956. október 23.) segítségére sem, mert Szeze nem csupán Egyiptomnak, hanem az egész Közel-Keletnek, az „ősi magterület” modernkori arab örökségének, a kulcsa. Nemcsak létfontosságú kereskedelmi útvonal, hanem olajlelőhely is. A „fekete arany” az arabok kezében a világ összes országával

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

szemben kegyetlen fegyvernek (1973-as és 1979-es kőolajárrobbanás) bizonyult. A globális gazdasági válságot előidéző olajáremelkedés végképp megkérdőjelezte az államok gazdaságukban játszott meghatározó szerepét. A kőolajexportáló országok hatalmas mennyiségű „olajdollárjaikat” északi pénzügyi központokban helyezték el. Hatalmas mennyiségű készpénz szabadult fel, amit az elárasztott bankok a hitelcsapdába került országoknak kölcsönöztek.⁸¹ Az adósságtornyok roskadozni kezdtek, a kormányok pénzügyi válságba kerültek és az IMF foglyaivá váltak.

Míg Európa keleti felén a kommunista tervgazdálkodás mellett végsőkéig kitartó Szovjetunió összeomlott (1991. szeptember 5.), addig a nyugati oldalon a maastrichti szerződés értelmében létrehozták a gazdasági együttműködésen alapuló Európai Uniót (1992. február 7.). Az Egyesült Államok a XXI. század elején katonai erejét, diplomáciai súlyát vagy piacszervezési hatalmát felhasználva nagyobb területekre terjesztette ki politikai és gazdasági befolyását, mint bármely birodalom a történelem során.⁸² Katonai bázisai és a globalizált ipar-kereskedelem-kommunikáció révén kultúrája, és termékei szinte a világ minden pontjára eljutottak. Ennek ellenére napjainkra az USA teljesen eladósodott. Anglia a szuezi válság idején, a Szovjetunió pedig a hidegháború végén rádöbbenhetett, hogy amelyik ország nem hajlandó vagy nem képes fizetni a birodalmáért, sokáig nem tarthatja azt meg. Jelenleg talán az Egyesült Államok is hasonlóra számíthat.⁸³ A XX. század elejére az angolok uralta világgazdasági rendszer bevonta működésébe Észak-Amerika gazdag erőforrásait és ezzel az Egyesült Államok lesajnált peremvidékből a nemzetek új urává vált. Hasonlóan az amerikaiak uralma alatt álló globális gazdaság Ázsia erőforrásainak bevonásával először Japánt, majd az „ázsiai tigriseket”, végül pedig Kínát és Indiát is a gazdasági fejlődés új magjává emelte.⁸⁴ A folyamat eredményeképpen akár hamarosan eljuthatunk a keleti globális dominancia korába.

Az 1989-ben lezárult hidegháborút a gazdasági-kereskedelmi-pénzügyi korlátok lebontásával felváltotta az azóta is folyó pénzügyi háború. Mivel a nemzetközi pénzpiacokon folytatott spekuláció könnyebb, mint az egyre kevesebb fizetőképes vásárlóért folytatott versengés, a „globális pénzügyi kaszinók” teljesen elszakadtak az áruk és a szolgáltatások valódi gazdaságától. Az „ázsiai tigrisek” az IMF nyomásának engedve fokozatosan kiengedték a kezükből a tőkeáramlások és a piaci folyamatok ellenőrzését. Ennek eredményeképpen lecsaptak rájuk a spekulánsok és pénzügyi válságot generáltak (1997). Azzal, hogy kormánya ellenőrzése alatt tudja tartani gazdaságát és pénzpiacait, Kína el tudta kerülni ezt az „ázsiai csapdát”.⁸⁵ A modern nagyvállalatok úgy koncentrálnak a gazdasági hatalmat, hogy a következmények miatti felelősség alól az ezt a hatalmat szolgáló embereket mentesítik.⁸⁶ Egyesek szerint a globalizáció arról szól, hogy a kormányok és az emberek azon versengenek, melyikük tud még többet magára vállalni a transznacionális vállalatok termelési költségeiből.⁸⁷

Az „Európai Egyesült Ál(la)mok” kialakulása

A XIX. századi Angliából induló ipari forradalom eredményeképpen az iparosodás által megteremtett jólét általánossá vált. Egyre több sportág jött létre szerte Európában meghatározott szabályokkal és versenyekkel. Coubertin báró az antik görög világ eszményeinek átültetésével megalapította az újkori olimpiai játékok hagyományát (1896, Athén). A tartósnak bizonyult kezdeményezés célja, hogy a négyévenként megszervezett olimpiák a görög poliszokéhoz hasonlóan az európai nemzetállamok identitását hangsúlyozzák. Miután a napóleoni háborúk és a nyomukban megbúvó nacionalista-liberalista eszmék a XIX. században feldúlták Európát, egyre több gondolkodóban megfogalmazódott a kontinens békéjének helyreállítására vonatkozó igény. A pusztító háborúk véget vetése érdekében szőtt, a szabad országok föderalizmusán alapuló Európa-tervét elsőként egy filozófus, Immanuel Kant ismertette (1795, Az örök békéhez). Az Európai Egyesült Államok eszméje első ízben egy Vésinet nevű francia ügyvéd roueni beszédében hangzott el (1847. december 25.), amelyet Victor Hugo népszerűsített.⁸⁸ A XIX. században ezek az elképzelések süket fülekre találtak.

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

Az egyesült Európára vonatkozó igényt az első, majd a második világháború borzalmi nyomatókosították. Coudenhove-Kalergi Páneurópa Kiáltványában (1924) azon túl, hogy a versailles-i békerendszer igazságtalanságaira és a várható újabb háborúra figyelmeztetett, ellenszerként az európai kontinens összefogására, egy páneurópai gazdasági térség megteremtésére buzdított. Az első politikus, aki miniszterelnökként a Népszövetségen belül egy európai föderatív államszövetség létrehozását kezdeményezte, a francia Aristide Briand, a francia-német megbékélés tántoríthatatlan híve volt (1929). Annak ellenére, hogy tervezetében nem kívánta a nemzetállamok szuverenitását csorbítani, feltehetően a francia hegemonia biztosítására törekedett.⁸⁹ Hiába ismerte fel, hogy a francia-német megbékélés nélkül nem lehetséges az összeurópai békerendszer fenntartása, ennek feltételét, a versailles-i határok módosítását nem akarta biztosítani. Frank B. Kellogg amerikai külügyminiszterrel létrehoztak egy később erejét veszített nemzetközi megállapodást (Kellogg–Briand-paktum, 1928. augusztus 27.). Ebben a paktumban a csatlakozó államok (1929-ig 54-en) lemondtak a nemzetközi konfliktusok háborús megoldásáról.

A második világháború után a nyugat-európai kormányok újabb háborúktól, a Szovjetunió expanziójától és az erősödő Németország ismételt fenyegetésétől tartva a gazdasági-politikai együttműködés szorosabb formáit keresték.⁹⁰ A kettészakadt Európa nyugati felében felismerték, hogy versenyképességük, politikai és gazdasági befolyásuk növelése érdekében országaik egységes fellépése szükséges. Az európai szövetségesek félelmük ellenére egyre inkább belátták, hogy az európai gazdasági gépezet, motorjának feltámasztása nélkül nem lehet működőképes. A Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) található Ruhr-vidéki szénbányák bekapcsolása Európa gazdasági vérkeringésébe elkerülhetetlenné vált. Európa újjáépítésének és egységesítésének megteremtése érdekében az angol miniszterelnök, Winston Churchill a zürichi egyetemen tartott beszédében (1946. szeptember 16.) első lépésként az Európa Tanács megalakítását javasolta. Az európai államok közötti szorosabb együttműködés elősegítése érdekében az Európa Tanács megalapításának okmányát Londonban írták alá (1949. május 5.). A Strasbourg székhelyű szervezetnek Magyarország 1991 óta tagja. Az Európa Tanács létrejöttével az európai államok kormányai első ízben szorgalmaztak egy olyan egyesülési folyamatot, amely nem hódító háborúk vagy hegemoniára törő politika árán, hanem kölcsönös egyezmények alapján megy végbe.⁹¹ Az első Európai Gyűlésen (1948. május 7-10.) egy lehetséges, amerikai vagy svájci mintára megvalósuló európai föderáció, illetve a közös alkotmány gondolata egyértelműen háttérbe szorult. A résztvevők kizárólag a tagállamok szuverenitásán, kormányaik közötti együttműködésen alapuló unió mellett foglaltak állást. Mindinkább úgy tűnt, hogy az európai integráció építését nem a politikai, hanem a gazdasági együttműködés irányából célszerű megkezdeni.⁹²

Elsőként Belgium, Hollandia (Nederland) és Luxemburg hoztak létre gazdasági- és vámuniót (Benelux Államok, 1948. január 1.). A Marshall-terv nyújtotta újjáépüléshez szükséges amerikai segítyek megszervezéséhez létrehozták az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezetet (OEEC, 1948. április 18. – 1960. december 14., a későbbi OECD). Jean Monnet, „Európa szürke eminenciása”⁹³ mindvégig a háttérben maradva kidolgozta a Robert Schuman francia miniszterelnökről elnevezett Schuman-tervet. Ennek értelmében a német szén- és francia vasérc-kitermelés egy közös szervezet felügyelete alá került, így gazdasági együttműködésük a kettejük közötti háborúskodást is lehetetlenné teszi. Az „alapító atyák” (Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer német kancellár, Alcide De Gasperi olasz miniszterelnök, Paul-Henri Spaak belga külügyminiszter) az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK, Montánunió, 1951. április 18-án írták alá) létrejöttével Párizsban lefektették a későbbi Európai Unió alapkövét. Az 1952. július 23-án hatályba lépő Montánunió a csatlakozó országok révén (Franciaország, NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg) megteremtette a „Hatok Európáját”. A világháborúk alatt felgyülemlett ellenérzések nem bizonyultak elég erősnek ahhoz, hogy a gazdasági integráció föderalista alapon megszervezett politikai unióvá kovácsolódjon. Annak ellenére, hogy éppen Franciaországot tartjuk az Európai Unió „alapító atyjának”, éppen a megszerzett hatalmukat

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

féltő franciák voltak azok, akik elgáncsolták a föderalista, nemzetek feletti (szupranacionalista) elképzeléseket.⁹⁴ Az ESZAK sikeres fogadtatásán felbuzdulva a franciák felvetették a közös európai haderő felállításának gondolatát (Európai Védelmi Közösség, Pléven-terv). Az amerikaiak a NATO megalakításával azonban egyértelművé tették, hogy külön komolyabb európai védelmi rendszer létrehozását nem támogatnák.

Az első bővítések

Az európai integráció kialakítása során első lépésben a tagállamok belső vámjait és kvótáit kellett megszüntetni, második lépésben egységes külső vámokat felállítani, harmadik lépésben az egységes belső piacot (a termékek, szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlását) lehetővé tenni. Az egységesülő kontinensnek az Európai Gazdasági Közösség (EGK, Közös Piac, 1957. március 25.) megalakításával ezeket az akadályokat is sikerült leküzdenie. Annak ellenére, hogy számos szabadkereskedelmi övezet jött létre a világ különböző részein, mint például az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA, 1995) vagy a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA), vámuniót és egységes belső piacot csupán az európai integráció ért el. Ráadásul úgy, hogy nem teremtődött meg hozzá az állam.⁹⁵

A római szerződés hatályba lépésével (1958. január 1.) az EGK mellett az Európai Atomenergia Ügynökség (Euratom) is megalakult. Ennek keretében a tagállamok megállapodtak az atomenergia békés célú felhasználásában és az atomenergia-ipar fejlesztésében való együttműködésben. Mivel a szovjeteken kívül egyedül az angolok rendelkeztek atombombával (1960-tól Franciaország is), így a csatlakozási feltételeket elutasítva a külön utakon járó Anglia továbbra is az európai közösségen kívül maradt. A nyugat-európai egységesülést átmenetileg megtörve Anglia Dániával, Portugáliával, Ausztriával, Norvégiával, Svédországgal és Svájcjal Stockholmban megalapította az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA, 1960. január 4.). Később csatlakozott a földrajzilag szétszórt társuláshoz Finnország (1986), Izland (1970) és Liechtenstein (1991) is. Néhány évvel később a három „délnyugat-európai” integrációs szervezet (az ESZAK, az EGK és az Euratom) összevonásával létrejött az Európai Közösségek (EK, 1967. július). Az EFTA megszervezésével az angolokat elsősorban nem gazdasági érdekek vezérelték, inkább a politikai elszigetelődéstől való félelmük.⁹⁶ Mivel jobban kötődtek a gyarmatbirodalmukból átalakult Nemzetközösséghez, mint a kontinenshez, csatlakozásuk az egységesülő Európához bonyolultabbnak látszott. Mind az amerikaiak, mind a tagállamok Franciaország EGK-n belüli erőteljes térnyerését Anglia beléptetésével kívánták ellensúlyozni. A túlzott amerikai elkötelezettségtől (az Egyesült Államok „trójai falova”), valamint a kontinens és az angolok gazdasági érdekeinek összeegyeztethetetlenségétől tartva Charles De Gaulle francia köztársasági elnök többször is megvétózta Anglia csatlakozását (1963, 1967). Az angolok és a franciák kötélnázásának eredményeképpen De Gaulle lemondása után (1969) végül Anglia, bizonyos feltételek teljesítése mellett, Írországgal és Dániával együtt beléphetett az európai integrációba (1973. január 1.). Ezzel a többi északi ország számára is szabaddá vált a csatlakozáshoz vezető út, azonban Norvégia egy népszavazás eredményeképpen mai napig nem élt ezzel a lehetőséggel.

Az 1973-as bővülést követően az Európai Közösségek olyannyira megerősödött, hogy az Egyesült Államok egyre inkább gazdasági vetélytársként kezelte. A kétpólusú világban (1945-1989) Nyugat-Európa joggal tarthatott attól, hogy a komoly baloldali hagyományokkal rendelkező Görögországot a szocialista blokk felszippanthatja.⁹⁷ Miután a görögök demokratikus országgá váltak (1975), az Európai Közösségek gyorsan lecsapott rájuk: a második bővüléssel tagállammá váltak (1981). Csakhogy az európai integráció egy olyan verseny, amelynek a megfelelő gazdasági felkészülés hiányában vesztesei is lehetnek. A szabad verseny csak abban az esetben törheti le az árakat és javíthatja a minőséget, ha résztvevői egyenlő erősségűek. Mivel a görögök a korábbi új belépőkkel szemben legszegényebb országgént csatlakoztak, az egyre intenzívebbé vált közös piaci versenyben

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

képtelenek voltak a tagsági előnyöket kihasználni. A görög vállalatok ez által nemhogy új piacokat nem szereztek, hanem a meglévőkről is kiszorultak.⁹⁸

A szintén katonai diktatúra alól szabadult ibériai országok (Spanyolország, Portugália) a harmadik bővítéssel (1986) csatlakoztak. Országukban végbement gazdasági szerkezetváltással már jobban meg tudták lovagolni az európai integráció nyújtotta lehetőségeket. Az elszegényedett Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és a virágzó Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) egyesülésével (1990, Németország) a volt NDK is az európai integráció tagjává vált. A kőolajárrobbanás (1973, 1979) és a szegényebb országok csatlakozása nyomán fellépő válság új kihívásokat támasztott az Európai Közösségek számára. Csupán az volt a kérdés, hogy a gazdasági válságba sodort tagállamok hajlandóak-e ismét nemzeti szuverenitásuk egy részét feláldozni.

Újabb lendületben

A negyedik lépésben, a gazdasági-pénzügyi (monetáris) unió és a közös valuta (euró) létrehozásával megszűnnek az átváltási költségek, csökkennek az árfolyamkockázatok, beköszönt a monetáris stabilitás. A tagállamokra nézve ennek a lépésnek azonban hátrányai is vannak. Az euróövezetbe belépő nemzetek szuverenitása csökken, elveszítik önálló monetáris politikájukat (a leértékelés lehetőségét) és korlátozódik fiskális politikájuk (nem vehetnek fel jelentős hiteleket, nem lehet túlzott költségvetési hiányuk).⁹⁹ A közös valuta bevezetése az egyes nemzeti valuták eltörlésével az ötödik lépéshez, a politikai unióhoz vezető útnak az első állomása. Az euró szükségességét igazoló krízisre a Maastrichti Szerződéssel (1992. február 7.) éppen időben született meg a válasz. Az Európai Unió (EU) hatályba lépésével (1993. november 1.) Jacques Delors francia politikus és Margaret Thatcher brit miniszterelnök asszony továbbgördítette az európai integráció „kátyúba ragadt szekerét”.¹⁰⁰ Az állam szabályozó szerepének drasztikus csökkentését szorgalmazták.

Az EU tagállamai elhatározták, hogy a gazdasági integráció mélyítése érdekében a megszülető EU-t három pilléres szerkezetre építik fel.¹⁰¹ Első tartópillérként megteremtik az egységes valutát, második pillérként a közös kül- és biztonságpolitikát, és harmadik pillérként a bel- és igazságügyi együttműködést. Az antik görög templomok szerkezetéhez hasonlóan a pillérek a köztük lévő hatásköri, intézményi, jogforrási különbségeket szimbolizálják, a felépítmény pedig a közös intézményi elemeket, a közös célkitűzéseket, a közös alapértékeket és alapelveket foglalja magába.¹⁰² Ezek alapján az alapító szerződések módosíthatók és az EU új tagállamokkal bővíthető. Annak ellenére, hogy az EU tagjaként (1973 óta) Anglia és Dánia is elkötelezte magát a közös valuta bevezetésére, a mai napig nem léptek be az euróövezetbe. Miként a Római Birodalomban az impérium minden részére kiterjesztették a római polgárjogot, hasonlóan az európai integráció területén a Maastrichti Szerződéssel is bevezették az uniós polgárságot. Az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlásának megkönnyítése érdekében megszületett a Schengeni Megállapodás (1985. június 14.) és a Schengeni Végrehajtási Egyezmény (1990. június 19.). Ennek értelmében a schengeni tagállamok megszüntették a köztük lévő belső határok ellenőrzését, viszont előírták a külsők megerősítését. Az 1995-ben hatályba lépő schengeni övezetbe mára 24 ország csatlakozott (köztük Svájc és az EGT tagjai is). Magyarországon 2008 decemberében nyíltak meg ellenőrzés nélkül a szlovák, osztrák és szlovén határok.

Egyesek szerint az EU megszerveződése egy olyan integrációs tömböt jelentett, amelyből való kimaradás a kontinens többi állama számára az erőteljesen globalizálódó világban a lemaradás és az elszigetelődés veszélyével fenyegetett.¹⁰³ Mások úgy vélekednek, hogy egy esetleges EU-csatlakozással a kormányok átadják az irányítást a vállalatigazgatóknak és a pénzügyi menedzsereknek.¹⁰⁴ A Szovjetunió felbomlása során a kommunista befolyás alól felszabadult közép- és kelet-európai államok sora kopogtatott az EU ajtaján, azonban a csatlakozás lehetősége a kilencvenes években egyelőre csupán az EFTA-tagállamoknak adatott meg. A negyedik bővítéssel az angolok, a dánok (1973) és a portugálok (1986) után Ausztria, Finnország, Svédország is csatlakozott (1995). Az EFTA ezzel négy földrajzilag is szétszórta apróbb állam (Izland, Liechtenstein, Norvégia, Svájc)

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

csékély jelentőségű szervezetévé apadt. Az EU piacainak kiterjesztése érdekében Svájc kivételével a maradék EFTA tagok és az EU (az összes tagállamával) létrehozták az Európai Gazdasági Térséget (EGT, 1994. január 1.). Mivel Ausztria, Finnország és Svédország egy év múlva belépett az EU-ba, az EGT jelentősége a negyedik bővítéssel (1995) hamar lecsökkent.

Annak ellenére, hogy Európa térképének közepén a mai napig lyukként tátong az EU-tól független Svájc, Norvégiához hasonlóan számos kétoldalú szerződés értelmében megilletik az EU tagsággal járó jogok. A versenyben való részvételért, az egységes piachoz való hozzáféréseért cserében időről időre magas összegű „nevezési díjakat” fizetnek. Ezzel még mindig jobban jártak, hiszen az Európai Unióba történő belépésükért magasabb sarcot kellett volna fizetniük. Távolmaradásuk oka Norvégia esetében a halászati kvóta és az északi-tengeri olaj, Svájcban pedig az is szerepet játszhatott, hogy túlságosan nagy mértékben növekedett volna az Alpokon keresztül, környezetszennyező forgalom. Az EU nyújtotta versenyben az ötödik bővítéssel (2004) a többi tagállamhoz képest jóval fejletlenebb, markánsan eltérő gazdaságszerkezetű közép- és kelet-európai országok álltak rajtvonalhoz (Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia). Ezzel az EU-n belüli nemzetek küzdelme az eddiginél is jóval kiegyenlítetlenebbé vált. A helyzet a hatodik bővítéssel (2007, Bulgária, Románia) tovább fokozódott. Amelyik újonnan belépett tagállam nem elegendően felkészült, az erősebb ellenfelek könnyen Görögországhoz hasonló vereséget mérhetnek rájuk.

Szorosabb együttműködés vagy tagállamok közötti verseny?

Mivel az EU közös költségvetésének finanszírozásában a tagállami befizetések váltak meghatározóvá, erőteljesen megnőtt a tagállamok befolyása a közösségi intézmények (Európai Tanács, Európai Bizottság, Európai Parlament) felett. A Tanácsnak, a Bizottságnak és a Parlamentnek is az elnökét és a tagjait a tagállamok delegálják, így ezeknek az intézményeknek a látókörében a nemzeti versenyképesség és gazdasági növekedés mellett a közös ügyek erőteljesen háttérbe szorulnak.¹⁰⁵ Az európai kormányok vezetőinek az általuk elért eredményekről a nemzeti választásokon kell elszámolniuk a szavazóknak, ezért elsődleges céljuk, hogy saját államuk számára minél többet markoljanak a nem túl nagy közös „húsos fazékból”. Annak ellenére, hogy mára a mezőgazdaság az európai gazdaságnak csupán néhány százalékát teszi ki, az EU kiadásainak csaknem a felét mezőgazdasági támogatásokra fordítja. Ahhoz, hogy az EU gazdasága dinamikusabbá váljon, forrásainak nagyobb részét elsősorban kutatásfejlesztésre, kis- és középvállalatok támogatására, tudásalapú társadalom létrehozására kellene fordítania (lisszaboni célok, 2009. december 1.). Minden ilyen irányú kísérletnek az a Franciaország állt ellen leginkább, amely a legtöbb mezőgazdasági támogatásban részesül.¹⁰⁶ A fontos központok székhelyének kiválasztása is azt a célt szolgálta, hogy a francia nyelv az európai intézmények közös, megkerülhetetlen munkaeszköze maradjon.¹⁰⁷ Az Európai Unió döntéshozó, jogalkotó szervének (Európai Tanács) és tulajdonképpeni kormányának (Európai Bizottság) székhelye Brüsszelben, az unió állampolgárai által közvetlenül választott képviselő testületének (Európai Parlament) központja Strasburgban, a közösségi jog védelmezésére létrehozott bírói testületnek (Európai Bíróság) pedig Luxemburgban van.

Annak érdekében, hogy az európai integráció „szekere” a lisszaboni célkitűzések értelmében ismét új lendületet vehessen, vezetőinek megint tovább kellene gördítenie. Amennyiben a legfontosabb döntéshozatali jogosítványok a tagállamok kormányainak kezében maradnak, az EU kormányközi szervezetként működhet tovább. Ha az ötödik lépésben eljutna megkezdett útja végére, amelyről a létrejötté érdekében letért, akkor a tagállamok szuverenitását háttérbe szorítva államháttérbe állammá, politikai unióvá válna. Az utóbbi esetében a belső versenyzéssel felhagyva, a tagállamok közötti különbségek figyelembevételével egységes szociális jóléti-, jog- és adórendszert lehetne létrehozni, amelyek az EU-n belül egyenlő esélyeket teremthetnének. Ezzel megszűnhetnének az EU-ban működő adóparadicsomok (Liechtenstein, Luxemburg), valamint azok a lehetőségek,

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

amelyekkel élve a több országban telephellyel rendelkező transznacionális és multinacionális vállalatok kihasználhatják a fejletlenebb keleti tagállamok nyújtotta adókedvezményeket, alacsonyabb munkabéreket. Egyesek bizalmatlanok a politikai uniót illetően, hiszen a központosítás gyengítené a tagállamok közötti versenyt és a létrejövő államnak nagyobb hatalmat adna a polgárai felett. Amennyiben az EU egyre hatalmasabbá válna és ezzel egyre inkább beavatkozna a polgárok életébe, az Európát nem erősebbé tenné, hanem a szíve legmélyén gyengítené meg.¹⁰⁸ Egy európai nagyállam kialakulásával és ezzel a tagállamok közti verseny megszűnésével kontinensünk elveszítené azt a motort (a rivalizálásnak köszönhető verseny eredményeképpen jelentkező innovációkat), amely fél évezreden keresztül a többi civilizáció fölé emelte. Mások szerint az integrációs folyamat nem kizárólag gazdasági jelenség, hanem egyre inkább politikai-civilizációs egységtörekvés is.¹⁰⁹ A XXI. századi világrendben az előző fél évezredhez képest elveszített vezető pozícióját Európa azzal próbálja kompenzálni, hogy egységet kovácsool. Még ha sikerülne is, nincsenek automatikusan alkalmazható irányelvek az egyesített Európa egységes vezetésére, hiszen ilyen egység történelmünk során még sohasem létezett.¹¹⁰ Az Európai Gazdasági Közösség (1957) létrehozása elsősorban arra irányuló kísérlet volt, hogy az alapítók a gazdasági integráció kerülőútján ériék el kül- és biztonságpolitikai céljukat. Az Európai Unióra ezért születésétől fogva az a szeplő tapad, hogy a politikusok zavaros bort kínáltak a polgároknak (demokratikus deficit).¹¹¹ Amennyiben a kormányok közötti verseny erősíti a demokratikus törekvéseket, akkor nem lehet véletlen, hogy a demokrácia először az antik görög poliszokban és az Egyesült Államok tagállamaiban alakult ki.¹¹²

Az Európai Unió „megoldásra váró” problémái

Az Európai Unió számára a legnagyobb gondokat a globalizáció kihívásai jelentik. A gazdasági válság kezelhetetlensége, olcsó és környezetbarát energia hiánya, a fokozódó ökológiai krízis, a lisszaboni célkitűzések (kutatásfejlesztés, kis- és középvállalatok támogatása, tudásalapú társadalom létrehozása) távolisága, tömeges munkanélküliség és elszegényedés, az Afrikából és Ázsiából érkező migrációs nyomás, a kisebbségek integrációs problémája nehezedik az uniós polgárok feje fölé. A „harmadik világból” érkező illegális migránsok a jólét és a lehetőségek reményében özönlenek Európába. 2500 évvel ezelőtt hasonló nyomás nehezedett a Római Birodalomra, a kívül rekedt barbároknak sikerült elpusztítaniuk Rómát. Az „európai erőd” egyelőre több-kevesebb sikerrel ellenáll a fokozódó migrációs nyomásnak. Annak ellenére, hogy a kísérletek során naponta halnak meg emberek a Földközi-tengeren vagy a spanyol-marokkói határ 4 méter magas falainál, Észak-Afrikában 2,5 millióan várnak arra, hogy csónakokon átkelhessenek a kontinensre és beszivároghassanak a szabad utat nyújtó schengeni övezetbe.¹¹³ A bejutottak többsége illegális munkavállalóként vagy bűncselekmények elkövetőiként próbál megélhetéshez jutni. Néhány európai nagyvárosban (főként Franciaországban és Hollandiában) egész negyedek váltak gettókká. A jogszabályok által kirekesztettek a társadalomból való kizárásuk ellen olykor zavargásokkal, terrorcselekményekkel válaszolnak.

A kontinensre rázúduló migránsok tovább rontják az aktív foglalkoztatottak és az általuk eltartottak arányát. Az egyre inkább előregedő és egyre nagyobb munkanélküliséggel küszködő Európa szociális ellátórendszerait a társadalomba nehezen integrálható muszlimok és cigányok egyre inkább megterhelik. A legmagasabb szaporodási rátával rendelkező, a leginkább munkanélküliek számát gyarapító, Nyugat-Európába bevándorolt muszlimok és Kelet-, Közép-Európában letelepedett cigányok óriási gazdasági nyomást gyakorolnak az EU tagállamaira.¹¹⁴ Amíg a piacok, különösen a pénzpiacok globalizálódtak, a túléléshez szükséges társadalmi-szociális intézményekről ez messze nem mondható el (aszimmetrikus globalizáció). Egyesek szerint mivel a politikai folyamatok az államok szuverenitásán alapulnak, alkalmatlanok arra, hogy az emberiség kollektív érdekeit (béke, biztonság, környezetvédelem, társadalmi igazságosság, pénzpiacok stabilitása) képviseljék.¹¹⁵ Mások óvva intenek attól, hogy a nemzetek feladják szuverenitásukat, a kormányok elveszítsék saját gazdaságuk, pénzpiacuk feletti ellenőrzésüket.¹¹⁶ Mások azt feltételezik, hogy a

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

gazdasági-, pénzügyi-, ökológiai válságok mentén a világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti.¹¹⁷ Az újabb konfliktusok megelőzése érdekében társadalmi érdekeket szolgáló nemzetközi rendre és tudásalapú társadalmakra lenne szükség.

Összegzés

Az Európai Unióval kapcsolatban ma még számos megválaszolatlan kérdés van: az EU várható további bővítési, illetve mélyítési folyamatai az eddigiekhez hasonlóan megoldást fognak-e nyújtani az egyre fokozódó globalizáció és a 2008-tól kirobbant pénzügyi-gazdasági válság kihívásaira? A kibővített EU képes lesz-e erősíteni politikai és gazdasági versenyképességét a világban? Képes lesz-e megvalósítani a lisszaboni célkitűzéseket, integrálni a migránsokat és a kisebbségeket?

Ami pedig a pedagógiai kérdéseket, a tanítás-tanulás kérdését illeti: a sürgető társadalmi igényeket figyelembe véve a hagyományok mellett vagy helyett nyújthatnak-e alternatívát a jövőben a nyugat-európai országokhoz hasonlóan hazánkban is a tematikus megközelítésű tananyagok, valamint a konstruktív pedagógiai módszerek? Ez utóbbi kérdésre egy újabb írásban keressük a választ.

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

JEGYZETEK

1. DAVIES (2002) 56.
2. A kronologikus tananyag feldolgozását segítő feladatsorról bővebben a következő (júniusi) számban: MAKK Gábor (2012): „Ki tud többet az Európai Unióról?” A projekt, mint fejlesztési módszer adaptivitása a történelemtanulásban és –tanításban.
3. KAPOSI József (2010): Az új történelemvizsga fejlesztésének hazai és nemzetközi kutatási kontextusa. *Történelemtanítás, I. évf.* 1. sz. 21. (www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu)
4. FISCHERNÉ DÁRDAI (2006) I. 43.
5. A konstruktivista pedagógiáról, az új típusú tanulási folyamatról és a portfóliómódszerről bővebben: MAKK Gábor (2010): „Az út a fontos, nem az út vége!” A portfólió, mint fejlesztési módszer adaptivitása a történelemtanulásban és –tanításban. *Történelemtanítás, I. évf.* 3. sz. (www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu)
6. JAKAB (2000) (www.ofi.hu)
7. FISCHERNÉ DÁRDAI (2006) I. 81.
8. POGÁTSA (2009) 27.
9. FISCHERNÉ DÁRDAI (2002) 74.
10. KENNEDY (1992) 414.
11. HOWE (2004) 7.
12. HOWE (2004) 153.
13. BALLA (2001) 10.
14. HOWE (2004) 76.
15. KENNEDY (1992) 28-29.
16. TAYLOR (2011) 92.
17. MORRIS (2011) 72-76.
18. CHILDE (1959)
19. A fogalmat James Henry Breasted egyiptológus vezette be 1916-ban. Eredetileg csupán Mezopotámia területére vonatkozott.
20. MORRIS (2011) 72-76.
21. DUROSELLE (1990) 28-29.
22. CHILDE (1959)
23. RENFREW (2006) 12-13.
24. RENFREW (2006) 204-205.
25. DAVIES (2002) 89.
26. RENFREW (2006) 222-223.
27. TAYLOR (2011) 33.
28. DAVIES (2002) 113.
29. DAVIES (2002) 113.
30. MORRIS (2011) 72-76.
31. STEVENSON (2005) 89.
32. DUROSELLE (1990) 66.
33. HOWE (2004) 61-62.
34. STEVENSON (2005) 100.
35. NAGY, J. (1996) 12.
36. DAVIES (2002) 72.
37. DAVIES (2002) 73.
38. ROWLEY (2008) 8.
39. DUROSELLE (1990) 108.
40. NIEDERHAUSER (2001) 70.
41. STEVENSON (2005) 191.
42. HOWE (2004) 76.
43. GUNST (1993) 20.
44. BALLA (2001) 54.
45. MORRIS (2011) 72-76.
46. MACLEOD (2011) 48-54.
47. FERGUSON (2011) 64-66.
48. FERGUSON (2011) 64-66.
49. STEVENSON (2005) 201.

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

50. KENNEDY (1992) XIII.
51. ORMOS – MAJOROS (2003) 18.
52. ORMOS – MAJOROS (2003) 19.
53. HAHNER (2006) 203.
54. HAHNER (2006) 102.
55. TAYLOR (2011) 195.
56. STEVENSON (2005) 265.
57. FERGUSON (2010) 9.
58. BALLA (2001) 70.
59. DUROSELLE (1990) 281.
60. STEVENSON (2005) 293.
61. ORMOS – MAJOROS (2003) 117.
62. ORMOS – MAJOROS (2003) 21.
63. ORMOS – MAJOROS (2003) 20.
64. ORMOS – MAJOROS (2003) 191.
65. Ezt a kifejezést Alfred Sauvy francia demográfus alkotta meg 1952-ben. Eredetileg azokra az országokra vonatkozott, akik sem a szovjet, sem az amerikai tömbhöz nem tartoztak. Mára minden olyan államra használják, amelynek fejlettsége és életszínvonala rendkívül alacsony.
66. HOWE (2004) 88.
67. STEVENSON (2005) 389.
68. ORMOS – MAJOROS (2003) 269.
69. FISCHER (2005) 51.
70. TAYLOR (2011) 229.
71. STEVENSON (2005) 445.
72. FISCHER (2005) 27-39.
73. STEVENSON (2005) 447.
74. ORMOS – MAJOROS (2003) 222.
75. KENDE – SZÜCS – JENEY (2007) 37.
76. HORVÁTH (2003) 15.
77. FISCHER (2005) 166.
78. ELLWOOD (2003) 49.
79. ELLWOOD (2003) 43.
80. ELLWOOD (2003) 55.
81. ELLWOOD (2003) 49.
82. TAYLOR (2011) 247.
83. TAYLOR (2011) 249.
84. MORRIS (2011) 72-76.
85. ELLWOOD (2003) 97.
86. ELLWOOD (2003) 78.
87. ELLWOOD (2003) 79.
88. VADÁSZ (2003) 5.
89. VADÁSZ (2003) 9.
90. STEVENSON (2005) 445.
91. DUROSELLE (1990) 409.
92. HORVÁTH (2011) 26.
93. NAGY, J. (2001) 41.
94. POGÁ TSA (2009) 16.
95. POGÁ TSA (2009) 45.
96. NAGY, J. (2001) 54.
97. POGÁ TSA (2009) 168.
98. POGÁ TSA (2009) 171.
99. POGÁ TSA (2009) 120-121.
100. POGÁ TSA (2009) 46.
101. HORVÁTH (2011) 39.
102. KENDE – SZÜCS – JENEY (2007) 287-288.
103. HORVÁTH (2011) 41.
104. ELLWOOD (2003) 21.

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

105. POGÁTSA (2009) 83.
106. POGÁTSA (2009) 80.
107. VAUBEL (2004) 22.
108. VAUBEL (2004) 19.
109. NAGY, J. (2001) 7.
110. KISSINGER (1997) 16.
111. VAUBEL (2004) 21.
112. VAUBEL (2004) 53.
113. MILBORN (2008) 10-11.
114. POKOL (2011) 174.
115. SOROS (2007) 16.
116. ELLWOOD (2003) 102.
117. HUNTINGTON (2008) 556.

IRODALOM

- BALLA Zsuzsa (szerk.) (2001): *Krónika Kézikönyv Európa*. Magyar Könyvklub, Budapest
- CHILDE, V. Gordon (1959): *A civilizáció bölcsője*, Gondolat Kiadó, Budapest
- DAVIES, Norman (2002): *Európa története*. Osiris Kiadó, Budapest
- DUROSELLE, Jean-Baptiste (1990): *Európa népeinek története*. Officina Nova Kiadó, Budapest
- ELLWOOD, Wayne (2003): *A globalizáció*. HVG Kiadói Rt., Budapest
- FERGUSON, Niall (2011): A nyugat csodája. *BBC History I. évf.* 3. sz. 64-66.
- FERGUSON, Niall (2010): *A pénz felemelkedése. A világ pénzügyi történelme*. Scolar Kiadó, Budapest
- FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ 1945-1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2006): *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás*. I-II. ELTE BET – Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, Budapest
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest –Pécs
- GUNST Péter (szerk.) (1993): *Európa története*. Csokonai Kiadó Kft., Debrecen
- HAHNER Péter (2006): *A régi rend alkonya*. Panem Könyvkiadó Kft., Budapest
- HORVÁTH Jenő (2003): Kényszerek és választások 1945-1957. *Rubicon XIV. évf.* 3-4. sz. 15.
- HORVÁTH Zoltán (2011): *Kézikönyv az Európai Unióról*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest
- HOWE, Stephen (2004): *Birodalmak*. Magyar Világ Kiadó, Budapest
- HUNTINGTON, P. Samuel (2008): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- JAKAB György (2000): A társadalomismeret oktatása a történelem tantárgy keretében. *Új Pedagógiai Szemle*, 50. évf. 5. sz. 3-12. www.ofi.hu
- KAPOSI József (2010): Az új történelemvizsga fejlesztésének hazai és nemzetközi kutatási kontextusa. *Történelemtanítás, I. évf.* 1. szám
- KENDE Tamás – SZÜCS Tamás – JENEY Petra (szerk.) (2007): *Európai Közjog és politika*. CompLex Kiadó Jogi és

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest

KENNEDY, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KISSINGER, Henry (1997): *Diplomácia*. Panem-Grafo Kft., Budapest

MACLEOD, Christine (2011): Feltalálókésők. *BBC History I. évf. 7. sz.* 48-54.

MILBORN, Corinna (2008): *Európa: az ostromlott erőd. A bevándorlás fekete könyve*. Alexandra Kiadó, Pécs

MORRIS, Ian (2011): Miért a nyugat a nyerő? Most még. *BBC History I. évf. 1. sz.* 72-76.

NAGY László, J. (2001): *Az európai politikai integráció története*. Maxim Könyvkiadó, Szeged

NAGY László, J. (1996): *A Mediterráneum a XX. században*. JATEPress, Szeged

NIEDERHAUSER Emil (2001): *Kelet-Európa története*. História, Budapest

ORMOS Mária – MAJOROS István (2003): *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest

POGÁTSZA Zoltán (2009): *Álomunió. Európai Piac állam nélkül*. Nyitott Könyvműhely, Budapest

POKOL Béla (2011): *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei*. Kairosz Kiadó, Budapest

RENFREW, Colin (2006): *A civilizáció előtt*. Osiris Kiadó, Budapest

ROWLEY, Trevor (2008): *A normannok*. Hajja és Fiai Könyvkiadó, Debrecen

SOROS György (2007): *A gyarlóság kora*. Scolar Kiadó, Budapest

STEVENSON, John (főszerk.) (2005): *Európa története*. Kossuth Kiadó, Budapest

TAYLOR, Andrew (2011): *Nagy Birodalmak tündöklése és bukása*. In: *BBC History I. évf. 7. sz.* 92.

VADÁSZ Sándor (2003): *Az Európa-gondolat fejlődése a 19-20. században*. *Rubicon XIV. évf. 3-4. sz.* 5.

VAUBEL, Roland (2004): *Az Unió árnyéka. Az európai intézmények gőgje*. Allprint Kiadó, Budapest

Makk Gábor: Mit tanítsunk? Útikalauz az európai birodalmak történetéhez, avagy tematikus történelemtanulás és –tanítás, mint lehetséges alternatíva

ABSTRACT

Makk, Gábor

A Guide to the History of European Integration, or Thematic History Learning and Teaching as a Possible Alternative

This study undertakes an experiment to outline both former and current integration in Europe for middle school students and those interested in history. Within this framework, general information materials communicate implementations of forms of European integration and the globalised world affecting Hungary such as the European Union. Among further goals is to guide the reader down the road that leads to integration as in a historical process by embossing historical connections and broadening historical knowledge that is stuck in national frameworks. Without questioning the *raison d'être* of conventional, chronology-based teaching materials, it offers an alternative, too, with regard to how to paint a textbook chapter serving a thematic, approach with a European dimension. A presentation of this is found in our next issue.